

Efectes de les separacions o divorcis en el rendiment acadèmic dels alumnes de 5è i 6è d'una escola local

Treball Final de Grau d'Educació Social

Lídia Duran Sañé

Curs: 2012-2013

Tutor: Jon Telford

Grau en Educació Social

Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes

Universitat de Vic

Vic, maig de 2013

Agraïments

El meu sincer agraïment als professionals de l'escola, que m'han acollit i ajudat amb les seves aportacions, diàleg i reflexions.

A la meva família, simplement per ser-hi, sou el vent que m'acompanya i m'ajuda a navegar pel mar de la vida.

I no m'oblido d'en Jon, el meu tutor, gràcies per haver-me guiat en aquest camí, però sobretot per haver-me ajudat a obrir la mirada a la positivitat, no saps l'alliberament que això m'ha suposat.

Qui s'atreveix a ensenyar, mai ha de deixar d'aprendre
(Who dares to teach, must never cease to learn)

John Cotton Dana

Resum: Aquest Treball Final de Grau aporta els resultats d'un estudi sobre els efectes i condicionats que suposa pel rendiment acadèmic dels alumnes de cicle superior de primària el divorci o la separació dels seus progenitors. Ens trobem davant l'augment del nombre de trencaments familiars, que ha esdevingut un fenomen clarament observable en la societat, es tracta d'un fenomen complex, en el qual entren en joc nombroses variables. I el trencament també suposa conseqüències socials, en primer lloc, pels fills/es. En una primera part ens endinsem en les aportacions i teories que han defensat diversos experts al llarg del temps sobre aquest fet. En una segona part es presenten les conclusions i els acords extrets de diverses entrevistes amb mestres d'una escola local en relació a la possible vinculació entre trencament familiar i rendiment acadèmic. I, per últim, s'acaben comparat les visions dels autors teòrics amb les aportacions i visions dels educadors professionals; per arribar a les principals conclusions que, no es pot generalitzar els efectes negatius de la ruptura, cal veure també les possibilitats positives del moment i, per últim, destacar que la manera amb la qual la família s'afronta a la ruptura té una importància crucial a l'hora de determinar l'impacte d'aquesta la ruptura en els fills.

Paraules clau: divorci- separació, rendiment acadèmic, família, conflicte interparental, adaptació dels fills

Abstract This Final Dissertation (*Treball Final de Grau*) presents the results of an investigation into the effects of parental divorce or separation on the academic achievement of 10 and 11-year-old primary school pupils. The number of family break-ups has increased enormously in recent years and this is now a clearly observable and complex social phenomenon, the impact of which depends on a number of variables. These ruptures also have social consequences, first and foremost, for the children of the relationship. The first part of this report explores the theories and visions of this issue that various researchers have developed over the last half century. The second part describes the results of a series of interviews with teachers in a local school about the possible relationship between broken relationships and academic achievement, while the last section compares the views of the theoreticians and those of the professional educators. The main conclusion of this work is that family breakdown does not necessarily have negative effects on children; in some cases, this process can also be seen as positive. What does need to be emphasised is that the way the family deals with the rupture is of crucial importance in determining the impact of the break-up on the child.

Keywords: Divorce-Separation, academic achievement, family, interparental conflict, adaptation of children

Índex

	Pàg.
1. Presentació	6
2. Marc teòric	9
2.1. Divorci i/o separació i família	10
2.2. Els fills i filles de pares separats	14
2.1.1. Reaccions principals dels fills/es	16
2.3. Rendiment acadèmic	20
2.3.1. Variables que condicionen el rendiment acadèmic	22
2.3.2. Factors familiars vinculats al baix (o no) rendiment acadèmic	25
2.3.3. Característiques dinàmiques i estructurals familiars	26
2.4. Divorci i/o separació dels pares i rendiment acadèmic	34
3. Plantejament de la pregunta de recerca	37
4. Metodologia	38
5. Treball de camp	40
5.1. Aspectes ètics	42
5.2. Anàlisi de dades	44
5.2.1. Característiques de l'escola	44
5.2.2. Buidatge entrevistes	48
5.2.3. Anàlisi comparativa	58
6. Conclusions de la recerca en relació a la pregunta	62
7. Epíleg: Procés i condicionants de la recerca	64
8. Valoració final	66
9. Bibliografia	68

1. Presentació

El Treball Final de Grau (TFG) és una assignatura del darrer curs del Grau en Educació Social, 4rt curs. És el resultat de la formació adquirida en el decurs dels ensenyaments del Grau i permet, com a estudiant, mostrar el nivell d'adquisició de les competències de la titulació i dels principis que fonamentaran la futura tasca professional.

En el TFG que presento a continuació, *Efectes de les separacions i/o divorcis en el rendiment acadèmic dels alumnes de 5è i 6è d'una escola local*, he basat la meua part pràctica en una recerca, ja que en relació a la pregunta d'hipòtesis plantejada pel meu treball era la millor forma d'encarar-la. Per desenvolupar la meua recerca parteixo d'un interès personal, ja que he viscut una situació similar a la que pretenc estudiar en el mateix context. A l'edat d'11 anys els meus pares es van separar, en aquells moments jo estava cursant 6è de primària a la mateixa escola en la qual he centrat la part pràctica de la meua recerca. A part, treballa en aquesta mateixa escola en la qual faré l'estudi, però no amb la població estudiada – és a dir, els alumnes de 5è i 6è- i he vist situacions familiars en aquest col·legi en les quals els divorcis o separacions de pares tenen efectes en els alumnes a diversos nivells (psicològic, acadèmic, etc.), i sempre m'ha intrigat poder saber més i aprofundir en aquest fet. Perquè en el meu cas aquesta situació, no sé si per distracció i allunyament de la realitat, considero que em va influir, al contrari del que sovint s'espera, ja que va suposar que em poses a estudiar amb més ganes en el meu pas a l'Institut d'Educació Secundària.

Per tant, a nivell personal estic motivada en relació a la recerca i tinc molt d'interès en tirar-la endavant amb la màxima rigorista i eficiència per poder extreure uns resultats adients i d'utilitat. En la línia, el desenvolupament d'aquesta recerca és un repte, ja que suposa una gran dedicació, esforç, preparació, anàlisi i reflexió amb la màxima cura, per tant, també serà per mi una experiència acadèmica enriquidora; una meravellosa forma de tancar el meu cicle d'estudis, o potser, una bona forma d'obrir nous camins.

D'altra banda, aquesta producció també es pot justificar pel seu interès acadèmic, ja que acabaré desenvolupant una recerca que podrà esdevenir una font bibliogràfica interessant dins del camp de l'educació social, ja que el context en el qual jo desenvolupo la meua recerca, una escola, pot ser un lloc de treball pels

educadors socials en el futur; i la infància i la família ja és un altre camp d'acció socioeducativa des de l'educació social.

Més enllà, hi ha una rellevància social i educativa que justifica el sentit d'estudiar el tema que jo he escollit; i és que en els temps actuals, en els quals les desintegracions i reorganitzacions familiars estan a l'ordre del dia, els efectes que aquestes poden tenir en els fills s'han de tenir en compte, i des de l'àmbit de l'educació, el rendiment acadèmic és un factor a vigilar, però també s'han de tenir en compte molts altres factors lligats al camp emocional. L'augment del nombre de trencaments familiars és un fenomen clarament observable en la societat, es tracta d'un fet complex, en el qual entren en joc nombroses variables. I el trencament també suposa conseqüències socials, en primer lloc, pels fills/es. I, davant d'aquesta situació, si és necessari, s'hauran de destinar estratègies a atendre aquets infants i joves per aconseguir que puguin superar la situació estressant, trista i angoixant que pot arribar a suposar una separació o divorci dels pares. Per tant, malgrat que jo desenvolupo la meva recerca en un context d'educació formal, crec que té interès des de la vessant socioeducativa, ja que es podria apostar per l'educació social com un mitjà per treballar amb infants i joves en aquesta situació, al mateix temps que poden detectar-se situacions familiars negatives que afecten a l'infant i que des d'altres recursos i actuacions en el camp social (mediació familiar...) també es podrien treballar.

En el meu treball doncs, em proposo establir un marc de referència en relació a els efectes que la variable separació o divorci de pares té sobre el rendiment acadèmic dels seus fills (efectes negatius, efectes positius o cap efecte) i com aquest pot marcar el seu èxit acadèmic.

Aquest treball està estructurat en tres parts diferenciades. Primerament es parteix d'una fonamentació teòrica sobre la temàtica escollida, on desenvolupo els principals conceptes i els relaciono amb les aportacions principals d'altres autors; aquets marc teòric sorgeix de la recerca àmplia d'articles i llibres en relació als temes d'interès, que engloben diverses dècades d'estudis i aportacions d'autors de molt diversa procedència. La meva intenció és aconseguir una fonamentació teòrica que reflecteixi l'estat actual del tema de recerca i també una base a partir de la qual situar i contrastar el meu posterior estudi. Seguidament es presenta l'apartat d'aplicació pràctica, en el qual s'exposa la recerca desenvolupada; aquesta ha consistit en entrevistes a mestres d'una escola local d'educació primària, per tal de poder extreure quins eren els seus punts de vista, pensaments i reflexions al voltant del tema de recerca. A partir d'aquestes entrevistes n'he elaborat un

apartat en el qual s'estableixen els punts en acord i desacord que aquests professionals destaquen. Establert aquest apartat d'aplicació, procedeixo a comparar allò extret de les entrevistes als professionals del centre amb allò que diuen els teòrics i experts; amb la finalitat de trobar punt en comú i de divergència. I per últim, les conclusions finals en relació a la recerca, tant de l'anàlisi de dades referent al tema estudiat com al lligam amb la futura professió.

Finalment, cal destacar que en el procés de realització d'aquesta recerca i en el consegüent informe he rebut el suport i la orientació per part del meu professor i tutor de la Universitat de Vic, JonTelford. A això cal sumar-hi l'assignatura de Seminari de Treball Final de Grau cursada el setè semestre del Grau, on s'han treballat continguts i estratègies encaminades a la realització del TFG.

2. Marc teòric

Al parlar dels efectes de les separacions i/o el divorci en el rendiment acadèmic dels alumnes de pares separats, entrem en relació a un conjunt d'aspectes clau o base, que són els que es pretenen restringir a partir d'aquest marc teòric de referència, aquests responen a: la dicotomia divorci- separació, entenen que establir les bases sobre aquest fenomen social i la seva incidència és important per situar el marc en el qual es desenvolupa la recerca; en segon lloc rendiment acadèmic, ja que aquesta és la segona gran variable del treball i ha de permetre situar les bases des de les quals es limita i estableix què és el rendiment acadèmic; en tercer lloc la família, ja que aquesta és clau en tot el procés que es vol estudiar; seguidament el conflicte parental; i per últim l'adaptació dels fills, aquests dos últims responen a les diverses circumstàncies que poden influir en els resultats.

A part, aquest marc teòric està organitzat en diversos apartats. En un primer apartat es parla de divorci i/o separació i família, es pretén remarcar què s'entén per divorci o separació i quina incidència té aquest sobre les famílies, al mateix temps que s'estableix la importància de la família per a els fills; aquesta secció permet obtenir una idea general d'aquest fenomen social i les seves causes i conseqüències a nivell familiar. Un segon apartat ens presenta els fills i filles de pares separats, exposant quines són les reaccions principal dels fills davant aquesta situació. Un tercer apartat exposa la idea de rendiment acadèmic, limitant-ne una definició i establint les variables que condicionen el rendiment acadèmic i als factors familiars vinculats al rendiment acadèmic, per tal d'entendre quines són aquelles situacions i dinàmiques que influencien el rendiment acadèmic i centrar-ho sobretot a nivell familiar explorant les característiques dinàmiques i estructurals familiars que poden afectar-lo. Per últim, es busca concretar centràndirectament les aportacions dels autors sobre la temàtica divorci i/o separació dels pares i rendiment acadèmic, per tal d'establir una base sobre la qual comparar les aportacions de la investigació posterior.

Cadascun dels apartats citats anteriorment, té importància a l'hora d'establir l'estat de la qüestió i a l'hora de resumir les informacions bàsiques per tal de situar el tema de recerca i poder contrastar aquestes informacions amb les obtingudes a través de la part pràctica. Ara bé, cal destacar que aquest marc teòric es limita a aquelles aportacions més relacionades amb el grup d'estudi, és a dir, en la franja d'edat de 10 a 12 anys, cicle superior de primària. Així mateix, es busca poder contrastar les visions actuals del fenomen amb les aportacions d'altres dècades

anteriors, com un element de contrast, de canvi de visió i de complementació o reforçament de conceptes i situacions.

2.1. Divorci i/o separació i família

Al parlar d'assumptes com divorci o separació els entenem relacionats amb el concepte de família. Així doncs, quan parlem de família ho entenem com: "la unió de persones que comparteixen un projecte vital d'existència en comú que es vol durador, en el que es generen forts sentiments de pertinença a aquest grup, existeix un compromís personal entre els seus membres i s'estableixen intenses relacions d'intimitat, reciprocitat i dependència" (Rodrigo i Palacios, 1988: 33). En tant, quan parlem de família ens referim a un projecte de vida en comú entre adults, que entre ells estableixen relacions d'interdependència, comunicació i intimitat; a part comparteixen una vinculació i un compromís personal a llarg termini entre la parella i de a parella vers els fills. D'altra banda, al parlar de família no és necessari que hi hagi una unió per mitjà del vincle del matrimoni, ni dos progenitors (monoparentalitat).

La família permet a les persones satisfer un conjunt de necessitats bàsiques, com són:

- a) Sexuals: punt de cerca i trobada afectiu amb la parella.
- b) Econòmiques: és on la família desenvolupa les seves capacitats i habilitats per satisfer i mantenir les necessitats materials.
- c) Socials: a través de les famílies es transmeten valors, tradicions, trets culturals, normes... necessaris per a la integració social.
- d) Afectives: en la família s'expressen sentiments de lleialtat, amor, recolzament i suport en els moments de crisi.

Així mateix, les famílies i els progenitors tenen un conjunt de funcions i necessitats a tenir en compte i satisfer en relació als seus fills o filles:

- a) Assegurar la supervivència física i psicològica dels infants i els joves mitjançant una sèrie de pràctiques relacionades amb la cura i el bon tracte.
- b) Creació d'un clima d'afecte i suport a través de les relacions d'afecte i de compromís emocional. La família és el punt de referència psicològic per als nens i nenes que creixen.

c) Donar l'estimulació necessària per a garantir a les criatures les capacitats necessàries per a adaptar-se i enfrontar-se al medi físic i social o cultural del qual en formen part. Com destacava Bourdieu (1984) la família té un paper decisiu en la trajectòria social dels individus.

d) Prendre decisions respecte a l'obertura a d'altres contextos educatius en els quals han de participar infants i joves en desenvolupament. Aquests contextos comparteixen amb la família la tasca educativa.

Un element important a establir és que el matrimoni no és un element indispensable a l'hora de parlar de família, ara bé, tradicionalment, i basant-nos en la visió centrista de les societats occidentals, a aquesta institució se la ha dotat d'una importància social i una rellevància en relació a la construcció i constitució de les famílies. Així, en moltes societats, com la nostra, el matrimoni és una important institució social de gran reconeixement que dona entrada a la família, ja que suposa una aliança o unió entre dues persones. En l'antiguitat aquest estava vinculat a la religió, actualment - en el cas espanyol des de 2005 - també pot ser civil, a banda d'altres formes modernes de reconeixement d'unions com poden ser les parelles de fet, que reconeixen la convivència legalment des del 1998 i el 2005. A banda, actualment les formes d'unió estan canviant, estem entrant en una societat molt més lliberal i modernitzada, en la qual el matrimoni està perdent la seva importància com a element clau per la constitució de les famílies. Així doncs, avui en dia el matrimoni ja no és un aspecte indispensable per iniciar una família, i d'altra banda, la família tradicional s'està desmantellant a través de les separacions o divorcis que suposen la dissolució del matrimoni. Això es pot explicar per diverses raons, entre les quals destacarien:

- La dessacralització del matrimoni, que es desvincula de la religió. Això permet prendre mesures per tal d'assegurar la seva dissolució com serien les lleis de divorci de 1981 i 2005.

- Reconeixement dels drets de les dones i desmantellament del patriarcat

- Obertura social, ja no hi ha una visió negativa del divorci o de les parelles que es constitueixen sense ser matrimoni, això suposa una menor pressió social.

- "Sentimentalització" de les relacions, que suposa que davant de situacions concretes es trenqui la parella: infidelitat, poca comunicació, conflictes sexuals, mal tractaments, diferències irreconciliables, els diners, diferències

en els criteris d'educació dels fills, etcètera.; que poden influir en les causes de la separació.

El divorci, ruptura o separació és el trencament del sistema conjugal que deixa de existir com a tal, mentre que els altres subsistemes es mantenen, doncs les funcions parentals, filials i fraternes segueixen existint i sent desenvolupades per les mateixes persones que abans. Els pares no són culpables de no poder donar als seus fills/es la continuïtat familiar, però sí que tenen la responsabilitat de seguir tenint cura dels fills. Les ruptures de parella afecten a ambdós conjugues clarament: el seu humor, l'estat anímic o l'autoestima. Així doncs, segons Davison (2008) per a els fills, la seva reacció depèn de la manera en la qual cada família afronta el procés. Com destaca en un dels seus seminaris online¹, "divorciar-se vol dir que els pares no viuran més junts, però que igualment seguiran cuidant i estimant als fills". Tenint en compte aquest element familiar, la psicopedagoga Devincenzi (2010) esposa dos models contraposats de divorci. En el divorci viable, els conflictes, els desacords i les conseqüents discussions estan presents en la primera fase del procés, ja que després els ex-conjugues acaben per comprendre i privilegiar les necessitats dels seus fills. Entenen que els fills/es els necessiten a ambdós i que han de deixar de banda les seves hostilitats per aconseguir acords que possibilitin la criança conjunta dels fills. S'aconsegueix quan els ex-conjugues accepten que si bé tenen dret de separar-se com a parella marital, també tenen el deure de continuar com a parella parental. En aquests casos s'observa l'establiment de límits clars i de menor involucració de familiars, amics i intermediaris. Pel contrari, en el divorci destructiu allò característic és l'impossibilitat d'aconseguir la cura dels fills de forma conjunta. La separació emocional no es concreta, el pas del temps intensifica l'hostilitat i els desitjos de venjança, enlloc d'apaivagar-los, com en un divorci viable. La set de venjança es tradueix en accions que consisteixen en intentar distanciar els fills de l'ex-conjuge sense tenir en compte el greu mal que això ocasiona en els fills. L'hostilitat i denigració cronificada, més la falta de consciència de la pròpia responsabilitat en els fets, els porta a voler guanyar a l'altre ex-cònjuge a qualsevol preu, arribant a utilitzar els propis fills en la "batalla" conjugal. En el joc destructiu de veure qui és el millor pare, es desqualifiquen i es desautoritzen permanentment, amb la qual cosa acaben debilitant totalment l'autoritat paternal, sent aquesta l'origen de moltes conductes antisocials dels nens i adolescents involucrats.

Com a prèvia, cal doncs aprofundir en què comporta el divorci o separació d'una parella, cal establir els límits que els termes divorci i separació comporten

¹ Davison, D. (2008). Curs On Line: Prevenció del divorci destructiu.

legalment. Per la seva banda, quan parlem d'un divorci entenem que es produeix la dissolució del matrimoni i que els cònjuges, en conseqüència, poden tornar-se a casar; d'altra banda, en el cas de la separació, no es produeix dissolució del matrimoni, els conjugues poden viure separats, però no poden contraure matrimoni de nou. Però actualment cal tenir en compte un altre situació, la separació de parelles que no estan unides per mitjans legals, però que si que formaven una família. En el cas de l'estudi corresponent s'utilitzen ambdós termes de forma sinònima i paral·lela; l'ideal seria l'ús del terme separació, ja que inclou i suposa una ruptura de parella, tingui o no una vinculació legal. Tot i així, per l'estudi presentat, el que importa és com pot afectar la separació de la parella o matrimoni als seus fills o filles, no els termes legals en els quals aquesta separació s'empari o quines conseqüències pot tenir a nivell legal per als pares.

És estadísticament contrastable que el divorci és un fenomen social que ha anat en augment en els últims anys; segons dades de l'Instituto Nacional d'Estadística (INE), a Espanya, per cada quatre nous matrimonis se'n trenquen tres, això situa la taxa nacional de ruptura al 0,69%. A Espanya es trenca un matrimoni cada 3,7 minuts, amb el qual, en un dia acaben 387 unions. Segons dades del mateix l'INE, el 2009 es van produir a Espanya 98.359 divorcis o separacions, mentre que el nombre total d'unions, tant civils com religioses, va ser de 178.952. Com destaca Eduardo Hertfelder, president de l'Institut de Política Familiar d'Espanya (IPF), en una entrevista a *europapress*² el 2011: "Espanya és el país de la Unió Europea on més ha crescut el nombre de divorcis en els últims deu anys", "juntament amb Bèlgica, Hongria, Espanya és el país comunitari amb major taxa de ruptures de matrimoni". Si centrem el cas espanyol en les dades per comunitats, en el mateix any 2008, segons l'INE, les comunitats amb més divorcis van ser Catalunya (18.143), Andalusia (17.494) i la Comunitat de Madrid (13.434). Segons el sociòleg Javier Rodríguez Melón (2011) aquest augment és degut a la secularització de les relacions matrimonials, la qual cosa suposa que les parelles recorrin al divorci com a solució dels seus problemes.

Aquest canvi vers el divorci i la separació ve motivat per nombroses variables, però sobretot es poden lligar amb els canvis en l'estil de vida que s'han anat produint en les últimes dècades, com ja hem destacat anteriorment. A part, es podria destacar que aquest auge en les separacions i els divorcis també venen determinades per una major acceptació social d'aquestes, és a dir, que en les dècades passades la separació d'una parella era menys freqüent i socialment estava més mal vist, això

² Per més informació consulteu l'enllaç: << <http://www.europapress.es/castilla-y-leon/noticia-matrimonio-rompio-ano-pasado-espana-cada-minutos-ipf-20130402113927.html> >>

suposava una pressió per a les parelles que havien de conviure malgrat els problemes que poguessin tenir per poder encaixar dins de l'ideal social i la moral dictada per la majoria. Per situar-nos en antecedents³ vers el cas espanyol, a principis del segle XX vam començar a aparèixer debats al voltant del divorci i la separació, ara bé, com diu Alberdi (1979), la Segona República atorga carta de naturalesa per primera vegada al divorci, i la seva entrada a l'agenda política anima de nou el debat públic. Els seminaris i revistes de l'època desenvolupen diverses enquestes al voltant d'aquest fenomen, la revista *Estampa* el 1931 fa una enquesta als polítics de l'època en la qual conclou que el 78% dels consultats donen suport a la implementació del divorci. Però malgrat això el divorci seguirà sent un fet rebutjat, fins que amb l'obertura de la nació al arribar a democràcia es torna a plantejar el tema i es comença a iniciar una obertura social i moral més àmplia. Així, actualment el divorci o la ruptura de les parelles està molt més acceptat socialment, per exemple, en dades de l'estudi *La percepció social del divorci en Espanya* (2009), el nostre país se situa en la segona posició en el rànquing mundial com a país en el qual està més acceptat socialment el divorci, només superat per Brasil. A més, el 79% dels ciutadans espanyols creu que, quan una parella no és capaç de solucionar els seus problemes conjugals, el divorci és la millor solució, la qual cosa situa el país per sobre dels països del nord d'Europa, tradicionalment considerats més liberals.

2.2. Els fills i filles de pares separats

En aquest context, els fills i filles de les parelles que es divorcien o se separen, han de fer front a aquesta nova situació familiar i en pateixen les possibles conseqüències, si és que se'n donen. Com ja s'ha establert, pel desenvolupament psicològic i social de les persones, la família és de vital importància. En algunes situacions la separació es pot convertir en una mesura necessària, quan la relació dels pares s'ha tornat conflictiva i té repercussions greus sobre els fills. La decisió d'acabar amb la relació és una experiència dolorosa, a part de tots els elements econòmics i socials que implica. En les societats occidentals, com s'ha dit, la moral marca que un bon nombre de persones es casin, entenen el matrimoni com un pas essencial per aconseguir el seu benestar; d'altra banda, els actuals valors culturals, que persegueixen la qualitat de vida i la recerca de la felicitat, poden contribuir a l'elevat índex de ruptures de parelles. En general, la decisió de separar-se és el

³ Per més informació consulteu l'enllaç:
<<http://www.reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_123_071215167255949.pdf>>

resultat d'un llarg procés, segons Riquelme Pérez (2005: 674), "per a el matrimoni amb fills, el primer pas es fa encara més difícil, doncs el benestar dels petits és un motiu especial de preocupació dels pares"; però també assegura que s'ha demostrat que seguir junts pel bé dels fills no funciona en parelles en constant conflicte, ja que s'acaba entrant en un espiral de conflicte i mala convivència que afecta tant a la parella com a els fills negativament (exposició al conflicte, manca de diàleg...).

El divorci o separació suposa canvis en la família, com senyala la pediatre Riquelme Pérez (2005: 674) "En la gran majoria dels casos, la custòdia dels fills recau en la mare, i a vegades, ella no està preparada per a les seves noves responsabilitats, en gran mesura a causa de l'estrès emocional ocasionat pel divorci". Alguns dels canvis que es produeixen són: la reubicació familiar, una pèrdua de nivell de vida, problemes d'adaptació dels fills al nou entorn, etc.

Així mateix, la psicopedagoga Moratalla (2003) estableix cinc fases en el procés de separació que afecten de formes diverses la família:

- Fase prèvia: És la fase en que la parella no ha decidit separar-se, però comença a tenir pensaments al respecte i el distanciament emocional i físic s'obren present. La crisi es desencadena i els conflictes i dificultats solen ser freqüents. És una etapa en la que els fills poden trobar-se molt influïts pels conflictes. La manera en com aquestes situacions els poden influir, va des de les conductes de descuit i de manca de dedicació dels pares que es troben immersos en el propi conflicte a les implicacions més absolutes dels fills en els conflictes de parella mitjançant processos de triangulació. Les dues situacions impliquen un alt grau de patiment pels fills, i com que és una fase que pot ser molt llarga, està darrera de moltes situacions de conflicte i de simptomatologia psicològica i conductual.
- Decisió de separar-se: És la fase en que es dona l'inici de l'acceptació per part de la parella de que no hi ha solució pels seus conflictes i per tant el millor és el trencament. Quan s'arriba en aquest moment el més freqüent és fer explícita la decisió i comunicar-la, tant als fills com a les respectives famílies d'origen.
- Planificació del trencament: En aquesta fase algunes persones de fora de la família poden entrar a formar part important de aquest procés com són els advocats i el sistema judicial. Altres membres del mesosistema⁴ que envolta

⁴ Element de la "Teoria ecològica de sistemes" d'Urie Bronfenbrenner. Per a més informació consulteu l'enllaç: << http://ca.wikipedia.org/wiki/Urie_Bronfenbrenner>>

a la família, també poden incorporar-se al procés influint-lo i sent influïts, per exemple els amics, els veïns, l'escola, etc. La parella haurà d'arribar a acords sobre com tirar endavant la família de la millor manera possible. En aquesta fase i en les posteriors és molt freqüent que si els fills han estat molt implicats en els conflictes continuïn estant-ho sent cada cop més arrossegats per tota la situació. És en aquests casos en els quals les aliances, les manipulacions o els conflictes de lleialtats si es donen, es fan molt evidents i els fills es troben enmig d'una gran confusió.

- Fase de separació: En aquest moment es fa efectiva la separació real i, per tant, un dels membres de la parella canvia d'hàbitat i els fills passen a viure amb un sol dels seus pares. El mite de la família unida es trenca i els aspectes culturals i de creences són rellevants, doncs la mitologia familiar ha de canviar i el dol per la pèrdua de les antigues creences s'ha d'elaborar. En aquesta etapa les fantasies de reconciliació dels seus pares són molt habituals en els fills i, per aquest motiu, la reformulació de les relacions en quan a com seran a partir d'aquest moment, és molt important. El sistema judicial sol estar molt present ja que és el que ratifica i a vegades imposa la nova manera de funcionar.
- Divorci o separació legal: És el moment de la ratificació de les decisions preses amb anterioritat i sol representar el final de les expectatives de retrobament. El divorci legal representa la finalització definitiva de la relació de parella i la possibilitat de trobar altres relacions. En canvi, no sempre aquest divorci legal coincideix amb l'emocional que pot no estar encara resolt i el tancament de ferides i la creació de noves expectatives i il·lusions no es pot dur a terme. Si el grau de resolució emocional del divorci no és el desitjable, els fills poden quedar novament enmig de lleialtats i aliances que no els permetin arribar a una nova estabilitat. En canvi, si s'ha pogut resoldre adequadament, la família retroba la estabilitat en la nova situació.

2.2.1. Reaccions principals dels fills/es

La pediatre infantil Riquelme Pèrez (2005) exposa que, les reaccions dels fills i filles davant la ruptura depenen de l'edat i el funcionament psicològic de cada nen o nena en particular. Per a els nens que presentaven una bona salut mental abans de la separació, responen d'una manera adequada a la situació; mentre que els que abans ja tenien dificultats responen a la separació d'una manera més estressada, amb manifestacions de culpabilitat, ansietat, baixa autoestima i tendència a

mostrar-se solitaris. Així mateix, els efectes més importants tenen lloc durant els primers anys que segueixen la separació, disminuint generalment amb el pas del temps. En relació a les manifestacions que es donen en els fills, centrant-nos en l'escola primària, l'objecte d'estudi d'aquesta recerca, destaca que en nens de 6 a 8 anys es presenta:

- Tristesa
- Gran sentiment de pèrdua
- El rendiment escolar pot disminuir
- Sentiment de culpa, de ser el responsable de la separació dels pares

I en nens de 9 a 12 anys:

- Fúria
- Tristesa
- Sentiment de vergonya per la separació
- Negació per amagar la seva tristesa
- Disminució de la confiança en ells mateixos
- Augment dels símptomes somàtics (dolors varis a nivell físic)
- Sentiment de culpabilitat
- Rebuig a participar en activitats habituals (esportives o culturals)

En general la qualitat de la relació entre els pares i els fills després de la separació és un factor molt significatiu en la adaptació dels fills a la nova situació. En general amb el pas del temps, la majoria de símptomes negatius són superats i es retorna a un equilibri. No obstant, cal estar atent a situacions en les quals els símptomes perduren com: depressió, baixa autoestima, baix rendiment escolar, dificultats per concentrar-se, aïllament social, inhibició en el joc, etc.

En estudis anteriors, com el de vint anys enrere de Bengochea Garin (1992) destacava en termes similars que el divorci suposa un desequilibri del primer al tercer any per falta de suport i falta de pautes a seguir. Les conseqüències pels fills es poden donar abans, durant i després del divorci (desordres de conducta, ràbia, ansietat, depressió, culpabilitat, agressivitat, desobediència, trastorns emocionals...). Aquests elements depenen de l'edat, el desenvolupament, el sexe i la personalitat. En relació a la edat, els més petits pateixen d'autoculpa, però major adaptació després. Els més grans poden ser més submisos, impressionables, sentir major culpa, més inseguretat, més dependència i necessitat de suport i efecte. Extreu com a principals conseqüències:

- Inadaptació escolar: una disminució de la capacitat per les tasques escolars a causa de la tensió i el trauma. Així mateix, l'estrès associat al conflicte desmotiva.
- Insatisfacció familiar
- Percepció d'una educació menys permissiva i més restrictiva
- Més reservats emocionalment, excitable, incaut, més agressiu, més cohibits, més depressió (aïllament, interacció, autoestima, soledat), dependència, inseguretat, timidesa, culpabilitat, etcètera.

En els estudis de Bear, Hoffmann i Moorney (2008), es recullen les principals problemàtiques, exposen que els fills de pares separats poden tenir unes habilitats socials més pobres, un rendiment acadèmic pitjor, i problemes psicològics i socials més elevats que els fills de pares que estan junts. A més, tenen més possibilitats d'abandonar abans l'escola o tenir problemes a l'hora d'establir relacions de parella en l'edat adulta. Els fills de pares separats creuen que han tingut una infància més dura i pensen que haurien sigut diferents i haurien tingut una vida diferent si els seus pares haguessin seguit junts. I es pot complementar en l'estudi de Hetherington (2003) on diu que, immediatament després del divorci els fills poden experimentar estrès emocional i problemes de comportament; però amb el pas del temps la majoria d'aquests casos i comportaments remiteixen. Malgrat hi ha persones que no se'n poden sortir i desenvolupen conductes agressives, baix rendiment acadèmic o poc autocontrol.

Altres estudis, com el de la Universitat de New Hampshire, remarquen que els efectes i les reaccions depenen de l'edat dels fills; en relació als nens i nenes en escolarització primària destaca que són suficientment grans per entendre que la separació dels seus pares els provoca dolor, però massa joves per entendre i controlar les seves reaccions a aquest dolor. Poden experimentar vergonya, ressentiment, lleialtats dividides o grans rabietes. Així mateix encara poden tenir l'esperança que els pares tornin a estar junts i poden sentir-se rebutjats pel pare que marxa. Destacant que un dels factors per encarar el divorci recau en la qualitat de la relació pares - fill. Aquest estudi ens permet entreveure que el divorci no ha de ser negatiu en tots els casos. Aquest és un altre element que cal tenir en compte, poden les conseqüències de la separació ser positives?

Doncs així ho destaca la psicòloga infantil Richards (2010), que defensa que, a vegades, el divorci pot ser el millor per totes les parts involucrades. Mentre dura el

conflicte entre els pares, el fill està exposat a una hostilitat que no és saludable; i es veu en l'ambivalència d'haver d'escollir cap a un pare o l'altre en les discussions, etc. Amb el divorci l'exposició a aquest conflicte es talla, hi deixa d'haver l'ambient d'infelicitat. El fill trobarà a faltar viure amb els dos pares, però se sentirà alleugerit per deixar de viure en el conflicte constant entre ells. De la mateixa manera, si els pares se separen en una relació amistosa, això serà educatiu pel fill, que veurà que actuen amb maduresa, es respecten i aprendrà a resoldre els problemes de forma civilitzada. A part, malgrat que passarà menys temps amb cadascun dels pares, el temps que estaran junts serà de més qualitat, perquè els pares estaran centrats en el fill i no en els problemes conjugals. Altres aspectes positius també responen a les reconstruccions familiars que es poden donar i que suposaran que el fill estableixi nous vincles; i l'experiència viscuda els ajudarà a entendre experiències en la seva transició cap a la vida adulta.

Centrant la recerca en estudis i informacions de dècades passades veiem que en aquestes destaquen sobretot elements negatius i que suposen problemàtiques o dificultats, fet que es contradiu amb el canvi de visió més obert i positiu que alguns autors actuals destaquen com a possible. Així, estudis com el de Wallerstein (1970) conclouen que els fills de pares separats presenten més problemes en les relacions que estableixen, ja que han d'aprendre com fer front a els conflictes, fet que no van veure fer als seus pares. Per últim, en aquesta línia també se situen els estudis de Amato i Keith (1991) on destaquen que els fills de pares separats tenen més problemes, menor benestar, menor rendiment acadèmic, més problemes de conducta, més problemes psicològics, menor autoestima, més dificultats socials, més dificultats de relació. I el mateix Amato (1994) afegeix que cal tenir en compte el factor gènere, els nois presenten major dificultat, ja que la majoria de vegades passa a viure amb la mare després del divorci o separació i es produeix una pèrdua de contacte amb el progenitor del mateix sexe (que suposa una pèrdua de referent masculí) o pot rebre menys suport per part dels pares i altres, ja que es creu que és més fort. També la variable de l'edat, en relació als alumnes de primària destaca que presenten tristesa, depressió o culpa vers els pares. A part destaca que el divorci comporta un menor benestar degut a l'absència dels pares (menys temps i menys contacte de qualitat); les capacitats dels pares es veuen reduïdes degut a la situació (estrés, etc), el conflicte entre els pares, una economia més reduïda i major nivell d'estrès.

Aquí hem de tenir en compte la qüestió de temporalitat i de localització. Aquest és un element important, abans hem establert que la visió social i moral del divorci ha canviat amb el pas del temps i la transformació que la societat està patint en els

últims anys, això també es pot veure reflectit en els discursos dels autors diversos, depenent de l'època en la qual van centrar el seu estudi, ja que sobretot en els estudis dels anys 70 i 80 del segle XX situaven el divorci en la mirada centrada des del problema. Per tant, ja no eren imparcials, sinó que buscaven unes respostes concretes. Així mateix, el lloc en el qual es porta a terme l'estudi, el tipus de població, etc., també influeixen el resultat. Així doncs, destacaríem que, malgrat la rellevància de tots els estudis anteriors i diversos, aquesta és una qüestió que no es pot emmarcar dins d'unes bases i uns resultats concrets, sinó que allò que el divorci suposa pels fills dependrà d'aspectes de personalitat i capacitats i habilitats socials pròpies, de la seva edat, de les característiques de la seva família, de l'entorn en el qual viu i es desenvolupa, com a principals.

2.3. Rendiment acadèmic

Al llarg de la vida acadèmica de les persones la seva habilitat i el seu esforç tenen importància, malgrat no es poden emmarcar com a iguals; esforçar-se no suposa assolir l'èxit, mentre que tenir habilitats està considerat més important. Tenint en compte aquesta relació esforç - habilitats, Covington (1984) estableix que es deriven tres tipus d'alumnes:

- a) Aquells orientats al domini. Són subjectes que tenen un èxit escolar, que es consideren capaços, presenten alta motivació vers l'èxit i mostren confiança en ells mateixos.
- b) Els que accepten el fracàs. Són subjectes pessimistes que presenten una imatge pròpia deteriorada i manifesten un sentiment de desesperança aprés, és a dir, que han aprés que el control sobre l'ambient és summament difícil o impossible i, per tant, renuncien a l'esforç.
- c) Els que eviten el fracàs. Són aquells estudiants que manquen d'un sentit ferm d'aptitud i autoestima i que posen poc esforç en el desenvolupament; per tal de "protegir" la seva imatge davant del possible fracàs recorren a estratègies com la participació mínima, trampes, etc.

Complementant, la dicotomia èxit o fracàs fa referència a una normativa general sense tenir en compte a vegades, el procés evolutiu i les diferències individuals de cada alumne. La situació de baix rendiment o fracàs escolar va associada a una sèrie de problemes i tensions emocionals que repercuteixen en el desenvolupament emocional i que, fins i tot, poden portar a una deficient integració social. Al parlar

de fracàs, no es parla d'estudiants sapastres, sinó d'alumnes intel·ligents però que no aconseguen el rendiment desitjat en els centres dins del temps estipulat. Així doncs, què entenem per èxit a nivell acadèmic? En els moments actuals, aquest està plenament lligat al currículum i al seu assoliment, deixant de banda les característiques i circumstàncies personals dels alumnes.

Autors com Forteza (1975/ 1992: 187)⁵ marquen el rendiment com "és la productivitat del subjecte, el producte final de l'aplicació del seu esforç, matisat per les seves actituds i trets i la percepció més o menys correcte de les comeses assignades". Per a González Fernández (1975/ 1992: 187)⁶, "el rendiment escolar és fruit d'una veritable constel·lació de factors derivats del sistema educatiu, de la família, del propi alumne com a persona en evolució: no n'hi ha prou amb un quocient excel·lent per assegurar l'èxit. El rendiment és un producte". Un altre autor que el defineix és Touron (1985/1992: 187)⁷, el rendiment "és un resultat de l'aprenentatge suscitat per l'activitat educativa del professor, i produït en l'alumne, encara que és clar que no tot aprenentatge és producte de l'acció docent". Així mateix, segons Martínez Otero (1996/1992: 187)⁸, el rendiment és definit com "el producte que rendeix o dona l'alumne en l'àmbit dels centres oficials d'ensenyament, i que normalment s'expressa a través de les qualificacions escolars". Així doncs, com bé recull Fullana en (1992: 187), "de les definicions ens interessa destacar que el rendiment acadèmic és un producte o resultat del procés d'aprenentatge acadèmic - escolar en el qual convergeixen els efectes de nombroses variables socials, personals i escolars, i de les seves interrelacions".

D'altre banda, dins d'aquestes definicions, cal centrar-se en allò que s'entén per baix rendiment, que segons Gutiérrez González (1983/ 2001: 32)⁹ és definit com "la discrepància entre la potencialitat de l'alumne i el seu rendiment" o segons Feuyo (1990) i Brickin i Brikin (1971/ 2001: 83)¹⁰, són alumnes que "no han adquirit en el temps previst, d'acord amb els programes establerts i les capacitats intel·lectuals, els resultats que s'esperen d'ells". Aquest baix rendiment acadèmic pot tenir com a conseqüència final, el fracàs escolar.

⁵ Citat a: Fullana, 1992

⁶ Ibid

⁷ Ibid

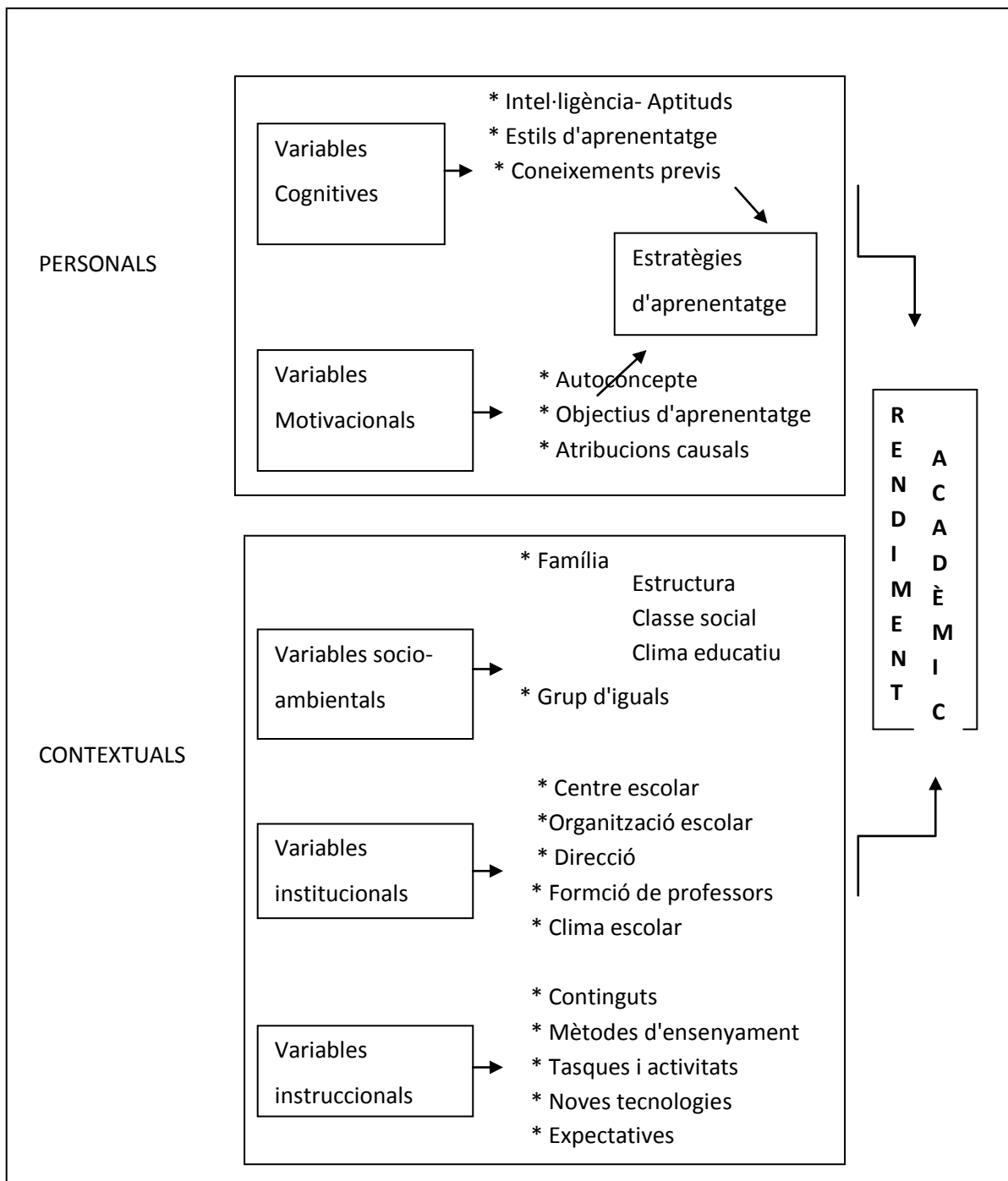
⁸ Ibid

⁹ Citat a: Ruiz de Miguel, 2001

¹⁰ Ibid

2.3.1. Variables que condicionen el rendiment acadèmic

En el moment de delimitar els factors que marquen l'èxit i el fracàs escolar, aquests es coneixen com *condicionants del rendiment acadèmic*. Per diversos autors, com González- Pineda (2003) aquests estan formats per un conjunt de factors que es poden agrupar en dos nivells, els de tipus personal i els contextuals (socioambientals, institucionals i instruccional).



Condicionants del rendiment acadèmic segons González- Pineda (2003)

Aquest sembla una taula completa, que recull la majoria dels elements que es poden destacar com a influents en el rendiment acadèmic dels alumnes, ara bé, en aquest sentit tampoc es pot oblidar de destacar les actituds socials com un element important també a l'hora de determinar el rendiment acadèmic. Així doncs, aquestes actituds socials, els valors a través dels quals la persona es relaciona amb els altres i amb el seu entorn, acaben traduint-se en respostes cognitives, respostes afectives i respostes conductuals, que no es poden deixar de banda perquè tenen rellevància i també incideixen en la vida acadèmica de les persones.

Quan parlem de variables personals fem referència a les característiques del propi alumne, la seva intel·ligència, les seves aptituds, els estils d'aprenentatge, els coneixements previs, aspectes relacionats amb el gènere o l'edat i variables motivacionals (com els objectius d'aprenentatges, l'autoconcepte, etc.). Pel que fa a les variables contextuais, parlem de l'estatus social, familiar i econòmic de l'entorn on viu la persona; a factors d'organització, direcció o formació escolar; i als continguts acadèmics. Dins d'aquests, com senyala l'autor, el que major importància té és la família. Com ja s'ha destacat amb anterioritat, la família és l'element primari de socialització i ajuda a formar la base de la personalitat, on s'aprenen els primers rols, els primers models de conducta, es forma la primera autoimatge, s'aprenen les normes, la jerarquia de valors, etcètera. Si analitzem les actuacions familiars en relació al rendiment acadèmic ens trobem davant de tres variables:

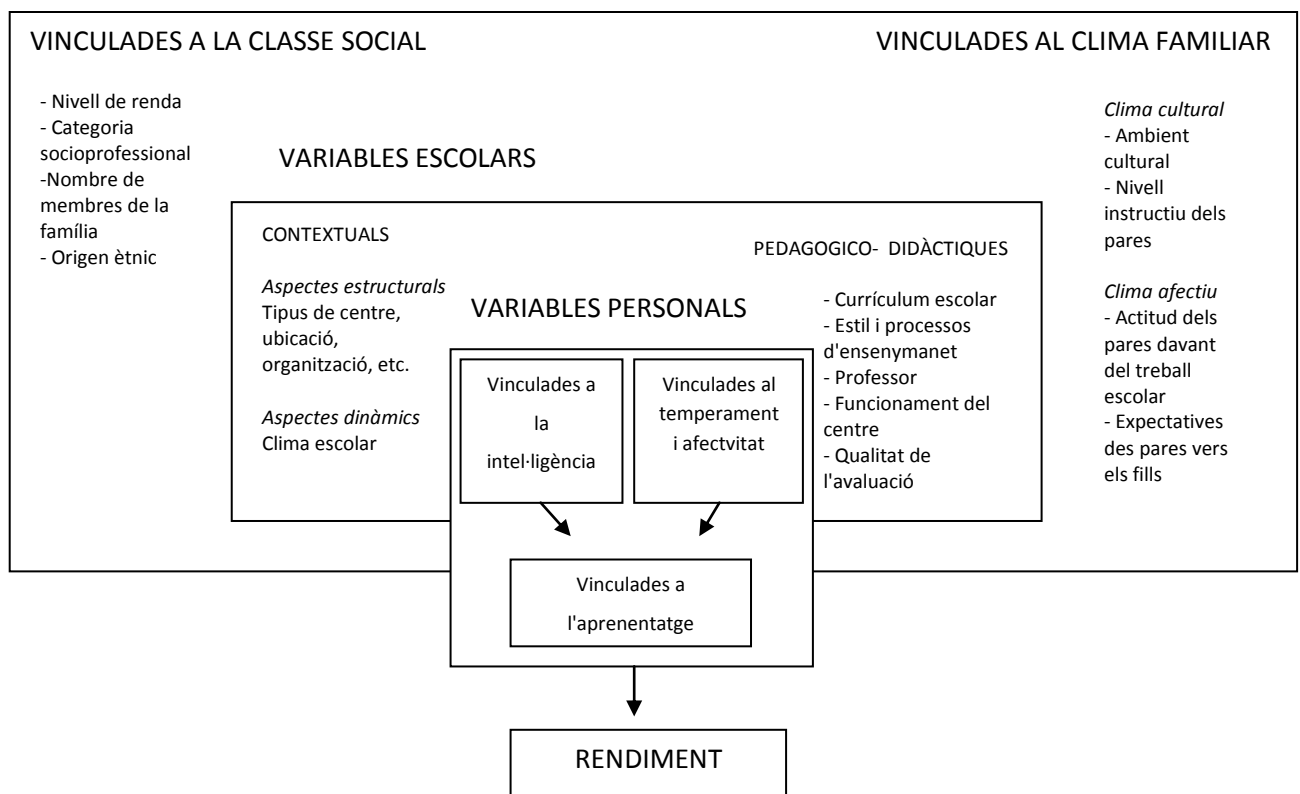
- L'estructura o configuració familiar
- Origen o classe social de procedència
- El clima educatiu familiar

En aquests tres conjunts de variables es troben immersos: les expectatives dels pares sobre el rendiment acadèmic dels fills, les expectatives dels pares sobre la capacitat dels fills d'aconseguir objectius importants, conductes que demostren interès dels pares vers com realitzar els treballs escolars, el grau de satisfacció o insatisfacció del nivell aconseguit pels seus fills en el treball escolar, nivell i tipus d'ajuda que present els pares als seus fills a l'hora de realitzar les tasques acadèmiques a la llar o conductes de reforçament per part dels pares respecte a les metes dels seus fills. Una de les variables més destacada correspon a les expectatives que tenen els pares sobre la capacitat dels seus fills per a obtenir un bon rendiment acadèmic; i diversos estudis mostren que la implicació dels pares influeix significativament en el rendiment acadèmic dels seus fills.

D'altra banda, aportacions més antigues en el temps (Rodríguez Espinar, 1982, 1985; Tejidor, Caride, 1988) expliquen el rendiment en funció de quatre variables:

- a) Variable psicològiques
- b) Variables sociològiques
- c) Variables didàctiques o pedagògiques
- d) Variables biològiques

Aquesta herència la recull i recupera Fullana (2005) i l'adapta en la següent taula que mostra les variables condicionants del rendiment acadèmic:



Font: Variables que incideixen en el rendiment acadèmic segons Fullana (2005)

Aquestes variables es poden agrupar en variables escolars, variables personals i variables socials externes. En relació a les variables personals i psicològiques, s'entén que estan vinculades a l'origen familiar i determinen l'autoconcepte i l'autostima; elements important a l'hora d'explicar el rendiment acadèmic. En aquest cas parlem de:

- Variables vinculades a la intel·ligència
- Variables en relació al temperament i l'afectivitat

- Variables que es relacionen amb el conjunt dels sabers

Pel què fa a les variables extraescolars o familiars, s'entén que incideixen indirectament sobre els fills, sobre el seu autoconcepte, l'autoimatge, les expectatives sobre ell mateix i altres; i determinen fins a cert punt les seves actituds i aptituds en relació a les tasques escolars. Aquí podem parlar de:

- El clima cultural de la família: nivell cultural dels pares, nivell d'instrucció dels pares, expectatives dels pares vers la tasca escolar dels fills o valoració del treball escolar.
- Clima efectiu de la família: clima de confiança, estimulador, autònom, etc.

Per últim, en relació a les variables escolars, podem referir-nos a:

- Variables relatives al currículum escolar: relació entre vida social i escola, disseny, grau de rigidesa, etc.
- Variables relatives a l'estil i els processos d'aprenentatge: ús de reforç negatiu, exigència de les tasques, avaluació i retorn, etc.
- Variables relatives a la personalitat i la formació dels professors: lideratge actiu, formació adequada o no, etc.
- Variables relatives al funcionament i l'organització dels centres escolars: ràtios, estabilitat o inestabilitat, grau de participació dels alumnes en l'organització i el funcionament, etc.

2.3.2.Factors familiars vinculats al (baix o no) rendiment acadèmic

No només es poden considerar els factors escolars, sinó que és necessari fer un anàlisi profund dels factors que afecten directament a l'alumne, com els socials, personals i/o familiars. En aquest cas, els familiars interessen especialment perquè estic desenvolupant una recerca en relació al rendiment acadèmic en els divorcis, un variable familiar. Els factors familiars que condicionen el rendiment acadèmic els recull Covadonga (2001) en la següent taula:

Característiques familiars estructurals

<i>Nivell econòmic</i>	<i>Pertinença a grups minoritaris</i>	<i>Nivell educatiu dels pares</i>	<i>Salut dels pares</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Viure en entorns empobrits - Pobresa - Falta de disponibilitat de materials per a l'estudi a casa 	<ul style="list-style-type: none"> - Pertinença a família monoparental - Ser fill d'immigrants - Tenir una mare adolescent soltera 	<ul style="list-style-type: none"> - Falta d'educació formal dels pares - Pares sense formació secundària 	<ul style="list-style-type: none"> - Falta de salut dels pares - Pares amb malaltia mental greu - Pares alcohòlics - Pares toxicòmans

Característiques familiars dinàmiques

<i>Fets circumstancials estressants</i>	<i>Clima afectiu familiar</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Abusos o negligència a la llar - Divorci o separació dels pares - Mort d'un dels pares 	<ul style="list-style-type: none"> - Expectatives educatives pobres dels pares sobre els fills - Falta de suport familiar - Poques habilitats parentals - Llar poc unida

Font: Adaptació de Covadonga de Ruíz, M. (2001)

Aquesta taula segueix la línia de molts autors anteriors com per exemple Garcia Bacete (1998), que destaca que el clima de la llar contribueix a la formació de les actituds, promou l'autoconcepte, i fomenta les atribucions de l'esforç. L'escola el què fa bàsicament és proporcionar oportunitats, formular demandes i reforçar comportaments. O també les aportacions Bremberk (1975), en les quals ja exposava que les variables relatives a l'entorn familiar són considerades el principal elements per predir el rendiment acadèmic.

2.3.3. Característiques dinàmiques i estructurals familiars

Nivell socioeconòmic

En relació a aquestes característiques es té en compte l'origen social dels alumnes, el nivell d'estudis i laboral dels pares o el nivell d'ingressos de la família. Segons

Ladrón de Guevara (2000), s'ha constatat que els alumnes que pertanyen a les famílies més desfavorides econòmicament són inferiors en possibilitats d'estimulació intel·lectual (pensament abstracte), sent el seu ritme de treball més lent i el nivell de concentració per realitzar tasques prolongades més baix. Això podria justificar-se per la falta d'estimulació, de recursos i de dedicació dins la llar familiar a tasques escolars i acadèmiques, més enllà de la transmissió de valors i habilitats socials.

Amb anterioritat nombrosos autors (Asbury, 1974; Gutiérrez, 1984; Gordon; Bronfenbrenner, 1986; Martínez González, 1992; Fenández i Salvador, 1994 i Greendige, 1999) al llarg del temps havien compartit un discurs que permet establir punts en comú com:

- En les posicions més desfavorides l'èxit escolar és escassament valorat, mentre que quan més alt és el nivell social i professional dels pares major importància es dóna a aquest aspecte.
- En un ambient socioeconòmic baix, la pressió cultural en relació a l'èxit acadèmic és menor i influeix poc sobre l'autoconcepte.
- Els alumnes procedents de llars en desavantatge social i cultural estan menys preparats i reben menys ajuda en moments difícils.
- Quant més baixes són les possibilitats econòmiques, major probabilitats hi ha de que els pares mantinguin relacions volubles i inestables entre ells, apareguin majors situacions d'estres, mostrin desinterès per la tasca acadèmica, infravalorin les activitats culturals i escolars, etc., i no estimulin, motivin ni ajudin adequadament a l'alumne, que veurà disminuït el seu rendiment. Pel contrari, un entorn amb un major nivell socioeconòmic, s'observa un major interès dels pares, assessorament en les tasques, major col·laboració amb el centre educatiu, etc.

Tot i així, sembla important destacar l'aportació, malgrat que desfasada en el temps, de Carabaña (1979) que destaca que si es controla la intel·ligència, el nivell social no ha de perquè influir sobre les notes. Aquesta línia no la segueix cap altre autor ni es destaca particularment en cap estudi futur; malgrat això, cal tenir-ho en compte, ja que aquest també pot ser un element cabdal. Perquè les capacitats intel·lectuals intrínseques i biològiques de cada persona també són un factor condicionant destacat, ja que malgrat situacions familiars aquestes prevalen. Ara bé, en relació a aquesta possibilitat caldria seguir investigant i establir el nombre

d'alumnes que es trobarien en situacions en les quals les seves capacitats intel·lectuals els permetessin superar totes les conseqüències negatives, a nivell acadèmica, que altres autors exposen.

Formació dels pares

Segons Pérez i Serrano (1981), el nivell formatiu dels pares permet conèixer l'ambient en el qual es mou el nen, així com la seva vida cultural i les oportunitats d'aprenentatge que se li ofereixen. Tots aquests aspectes tenen un paper decisiu en el desenvolupament i el rendiment escolar dels alumnes. També ho remarquen Estebaranz i Mingorance (1995), en funció de la formació dels pares la família utilitzarà uns codis lingüístics determinats i predominaran uns temes de conversació diferents: en una família de nivell d'estudis mitjà - alt, els comentaris, les preguntes als fills, el vocabulari i la percepció dels pares al voltant del que els seus fills han estudiat a classe, coincideixen amb els de l'escola, les suggerències de com realitzar activitats van en la mateixa línia, per la qual cosa es dona un continu de formació que afavoreix el desenvolupament acadèmic de l'alumne.

Recursos culturals

Els pares recorren a les seves estratègies personals per assegurar l'educació dels seus fills, i aquestes van relacionades amb les seves coneixements i la seva cultura. Com destaca Ladrón de Guevara (2000), la privació d'estímul, atribuït al possible dèficit sociocultural de diversos entorns, provoca diferències en el rendiment: en les famílies de major nivell sociocultural, s'ofereix a l'alumne una sèrie de repertoris educatius majors que en els estrats més baixos. Així mateix, també és important la inversió econòmica que es destina a l'educació dels fills, ja que aquesta permetrà un major o menor accés als recursos i als materials, a elements estimulants, (llibres, visites...). També influeix la posició social, a través de les experiències culturals que facilita, a nivells marginals, les experiències són més reduïdes.

Amb anterioritat, autors com Estebaranz i Mingorance (1995), exposaven en relació a les famílies amb pocs recursos culturals, que en aquest ambient, la cultura és més concreta, la riquesa de expressió lingüística és escassa, falta estimulació tàctil, hi ha deficiències en els jocs de casa (ordinador, jocs educatius), deficientes oportunitats per divertir-se i aprendre: es donen en resum, una sèrie de factors que no ajuden a l'alumne en el progrés escolar.

Estructura familiar

L'estructura familiar acostuma a definir-se en relació a la dimensió o nombre de membres i a la custòdia paterna. Així destacaríem famílies monoparentals (quan només hi ha un progenitor), famílies nombroses (quan tenen més de tres fills), famílies biparentals (quan hi ha ambdós progenitors) i famílies reconstituïdes (quan s'ajunten progenitors amb fills no comuns). Segons Ladrón de Guevara (2000), a major nombre de fills, sembla que augmenta la possibilitat de que descendeixi en nivell de rendiment acadèmic, la qual cosa pot ser degut a que, al haver-hi més membres joves i menys desenvolupats, el clima intel·lectual es deteriora. Els pares tenen menys temps per dedicar a cada fill, de la mateixa manera que les despeses econòmiques augmenten. En aquesta línia a finals dels anys 80, Elice (1989) va introduir la possibilitat de l'existència d'una relació entre l'ordre de naixement, el desenvolupament cognitiu i l'èxit escolar, marcant que els fills majors solen tenir uns pitjors resultats que els mitjans, apareixent els petits com els més afavorits. Així, destacaria que els fills petits serien els que millors resultats acadèmics obtindrien, ja que compten amb el suport dels germans grans, que els han obert camí i que els poden servir de suport i referent.

Clima familiar

El clima familiar està relacionat amb les interaccions que els pares desenvolupen amb els fills a la llar. El tipus d'interacció segons García (2005) exerceix influència en les diferents etapes de la vida, la qual cosa facilita o dificulta les relacions en les diferents esferes d'activitat: educativa, formativa, etcètera. D'altra banda, com destaca Ladrón de Guevara (2000), un clima tens, ansiós, no equilibrat i en el qual no estan cobertes les necessitats bàsiques, no és l'òptim per suscitar interès i progrés escolar en els fills; i com a conseqüència d'això es produeix en l'alumne una disminució de la motivació d'èxit, l'assimilació de models de conducta i llenguatge defectuosos, una percepció d'inadequació entre els codis utilitzats a casa i a l'escola, una falta d'autocontrol en el treball, i dificultats en el llenguatge interior o en la lectura.

Amb anterioritat Martínez González (1992), establí que la importància de les actituds, expectatives i valors que els pares atorguen a la funció escolar i al treball acadèmic, que es concreta en determinades actuacions, cognicions i formes de vida familiars, condicionen el progrés acadèmic dels fills. Els aspectes a tenir en compte en un clima familiar positiu serien la comprensió, el respecte, expectatives adequades dels pares cap a els fills, l'estimulació i una exigència raonable, fomentar l'activitat exploratòria, estimular l'avaluació de les conseqüències del

comportament propi, estimular la verificació i comprovació de les accions o fer amb freqüència *feedback*, entre altres. Segons el mateix Martínez González (1992), la possibilitat de gaudir d'un clima que estimuli, a nivell intel·lectual i acadèmic, guarda una estreta relació amb el nivell social i econòmic familiar.

Ambient comunicatiu familiar

Alguns indicadors a tenir en compte serien la naturalesa de la interacció lingüística i comunicativa que estableixen els membres de la familiar, la freqüència de la lectura, l'organització familiar, la importància que es dóna a l'assistència a classe, les aspiracions o les expectatives acadèmiques i professionals.

La comunicació implica interdependència, causalitat mútua i recíproca entre les parts de la família. És un element molt important a tenir en compte perquè una comunicació adequada permet un desenvolupament de la identitat, que es conforma en relació i contraposició als altres, entre els diferents integrants d'una família. Com destacava Fishman (1988), la particular manera de pensar i comprendre el món depèn en gran mesura de l'estructura del llenguatge que parli cadascú; els codis de llenguatge són generals pel sistema de relacions socials. D'aquesta manera, els pares que passen menys temps de qualitat amb els seus fills, que normalment sol coincidir amb aquells d'un nivell socioeconòmic més baix, interactuen menys temps amb els seus fills a nivell verbal, i les interaccions són diferents, la qual cosa pot provocar en l'alumne un dèficit per entendre's en tasques escolars en les quals la comunicació verbal ocupa un lloc important.

Relacions pares- fills

La relació amb els pares afecta a l'equilibri afectiu i emocional del fill. Aquí podem observar la realització d'activitat conjuntes, l'atenció que els pares donen a el desenvolupament formatiu del fill o la utilització del temps lliure que fa el fill, entre altres. Segons Martínez González (1987) i Ladrón de Guevara (2000), un ambient familiar en el qual tinguin lloc relacions efectives entre els seus membres contribueix al desenvolupament d'actituds intel·lectuals de l'alumne, repercutint positivament en els resultats escolars. En canvi, com destaca Clark (1983), en les famílies de nens amb un baix rendiment acadèmic s'observen tensions amb major freqüència que en les famílies de nens amb major rendiment. Aquí ens podem preguntar de nou si, reduint les tensions de convivència, per exemple a través de la separació dels progenitors, el rendiment acadèmic augmentaria? En aquest cas la separació seria un factor potenciador del rendiment acadèmic?

Així doncs, els alumnes que interactuen amb freqüència amb els seus pares de forma positiva tenen un major èxit, ara bé, cal destacar que en els casos en els quals els pares cauen en una obsessió perquè els fills obtinguin les majors qualificacions es pot desenvolupar un sentiment de terror al fracàs per part del fill i, fins i tot, cansament vers l'escola.

Martínez (2001) exposa que les relacions pares/ fills després del divorci o separació es poden agrupar en quatre categories:

a) Co-progenitors: comparteixen l'exercici conjunt de la funció parental, encara que els ex conjuges visquin separats. Intenten substituir l'antic vincle per un d'amistat, la qual cosa permet una preocupació més propera vers els fills per part d'ambos pares, i una relació més distesa entre tots, arribant fins i tot a celebrar festes conjuntes.

b) Progenitors col·legues: ambdós procuren respectar mútuament la figura de l'altre cònjuge, guarden entre si una relació de no hostilitat i procuren solucionar junts els problemes educatius dels fills. Però els fills veuen per separats ambdós pares.

c) Pares competitius: ambdós continuen ocupant-se dels fills, però en cas de desacord es critiquen obertament i s'oposen a les decisions de l'altre. Aquest tipus de pares sol desconcertar als fills, que unes vegades donen suport a un d'ells, i en ocasions a l'altre, si es que no intenten utilitzar la discòrdia en el seu propi profit.

d) Pares enemics: incapacitats permanentment per superar el seu mutu ressentiment. Un dels dos, com a mínim, infravalora a l'altre de forma permanent; en casos, el que no té la tutela pot desaparèixer durant llargues temporades de la vida dels fills, o definitivament.

Relació entre els pares

El fet que existeixen bones relacions amb els pares permet una millor regulació familiar, i permet establir uns models de conducta pels fills. Valdés (2007) sosté que l'existència de relacions bones entre els pares permet complir de forma efectiva les funcions de la família, entre les quals destaca: a) estabilitat econòmica; b) divisió de rols; c) satisfer expectatives socials; d) augmentar la felicitat personal i e) aconseguir intimitat i companyia.

Estil educatiu dels pares

García i Gracia (2010) marquen quatre estils educatius, que es caracteritzen, entre d'altres, per l'atenció i respostes que donen a les necessitats de les criatures; el tipus de relacions i negociacions que porten a terme amb els nens i nenes, els tipus de control, normes i límits que estableixen, la tipologia d'estímuls que utilitzen per castigar-los o premiar-los, les peticions que els fan, l'autonomia que els deixen per regular les seves activitats, etcètera.

ESTILS EDUCATIUS

Autoritaris: alt grau de control; alta imposició (regles, càstigs); forta exigència de maduresa; ambient poc comunicatiu i escasses mostres afecte en la relació. Coerció física i verbal. Recolzen poc l'autonomia i la implicació parental és escassa.

Poden fomentar: baixa autoestima, dependència excessiva, sentiments de tristesa i infelicitat, baixa tolerància a la frustració (nens), no perseverar davant dificultats (nenes). Rendiment escolar alt.

Negligents: baix grau de control; baixa exigència de maduresa; baix ambient comunicatiu; baixes mostres d'afecte en la relació. Displícència, indiferència. No hi ha acompanyament. Irresponsabilitat. Satisfan necessitats bàsiques.

Poden fomentar: baixa autoestima, desvinculació parental, excessiva responsabilitat personal, retracció social i emocional.

Autoritzatius (Democràtics): graus elevats de control; elevada exigència de maduresa; ambient força comunicatiu i afectuós. Assertius. Són tant demandants com responsius. Ajustats a competències i necessitats intel·lectuals, socials i afectives dels infants.

Poden fomentar: autoestima elevada dels fills/es, autoconfiança, contribueixen autorregulació responsable, control emocions.

Indulgents: baix grau de control, poc impositius; exigència de maduresa i elevat grau d'afecte i de comunicació en la relació. Més compassius i receptius. No són directius habitualment. S'involucren molt en els assumptes dels fills. Responsables.

Poden fomentar: autoestima elevada dels fills/es, autoconfiança, certa impulsivitat,

independents, disposats a aprendre i acceptar derrota.

Font: Adaptació de García i García (2010)

Aquests estils els complementen les diverses ideologies o concepcions que tenen les famílies sobre com eduquen les criatures o els estils amb els quals actuen; sempre tenint present que les famílies són dinàmiques i que estan sotmeses a les constants influències dels contextos en les quals participen. Aquestes ideologies les indiquen Palacios, Moreno, i Hidalgo (1999):

IDEOLOGIES EDUCATIVES

Pares tradicionals: idees innatistes sobre l'evolució de les criatures, poc sensibles als aspectes psicològics de la relació amb infants i joves. Disposen de poca informació sobre aspectes educatius i evolutius d'infants i joves. Confien en les pràctiques coercitives com a pràctiques educatives. Poca confiança en les seves capacitats i possibilitats d'influir en el desenvolupament dels seus fills/es. Actuacions diferenciades per a nens/es.

Habitualment: població amb nivell d'estudis i sociocultural baix, assentaments rurals.

Pares moderns: atribueixen a la interacció herència genètica i medi la responsabilitat dels canvis evolutius, són sensibles als aspectes psicològics en la interacció amb fills/es. Actituds més tolerants en relació a les conductes que discrepen de les normes, i expectatives positives respecte al desenvolupament fills/es. Consideren que la seva influència és molt important per al creixement d'infants i joves. Més ben informats sobre aspectes evolutius i educatius. Valors menys estereotipats en funció del gènere.

Habitualment: població amb nivell d'estudis i socio cultural mitjà alt, preferentment, assentaments urbans.

Pares paradoxals: idees poc consistents sobre evolució de les criatures. En ocasions s'acosten a pares moderns en d'altres als tradicionals i en d'altres són diferents per exemple, amb perspectives més ambientalistes. Es veuen poc capaços d'influir sobre comportaments infants i joves; previsions sobre desenvolupament optimistes però intervencions educatives tardanes... Poca coherència entre el que diuen i el que poden fer o entre actuacions.

Habitualment: població amb nivell d'estudis i socio cultural mitjà alt i amb nivell d'estudis i sociocultural baix, assentaments urbans i rurals.

Font: Adaptació de Palacios, Moreno, i Hidalgo (1999)

Demandes, expectatives o aspiracions dels progenitors

Cherian (1991, 1992) destaca que hi ha una relació existent entre les actituds i les expectatives dels pares sobre el progrés dels fills i el rendiment acadèmic d'aquests. Les expectatives socials o culturals dels fills depenen en gran mesura dels estímuls que reben del seu entorn; que quan més rics i variats siguin suposaran unes aspiracions més elevades. Una actitud d'indiferència, genera un estat psicològic d'inseguretat que incideix en una baixa autoestima, a formar un autoconcepte negatiu i a una menor motivació.

2.4. Divorci i/o separació dels pares i rendiment acadèmic

Un altre estudi de Bongochea Garin (1992), associa el divorci amb la inadaptació escolar, que va lligada a una inadaptació personal i fins i tot a possibles trastorns. Aquesta inadaptació es pot mostrar fent referència a l'aversion vers els professors i l'escola, a la baixa aplicació i a comportaments poc disciplinaris. Aquests comportaments i situacions es poden explicar per l'estrés associat al conflicte - que pot ser anterior i/o posterior al divorci -, la pèrdua, el canvi i la incertesa que la separació dels pares provoca, i que pot arribar a desmotivar als nens i nenes vers l'estudi.

En els resultats de l'estudi de Bisnaire (1990), conclouen que, aproximadament 1 de cada 3 fills de pares separats demostren una significant disminució en el rendiment acadèmic, mentre els altres es mantenen. Estableix factors explicatius d'aquest succés, com:

- El fenomen de repartir la custòdia dels fills en funció del sexe no intervé a nivell acadèmic, sinó més a nivell relacional i psicològic.
- A major contacte entre els dos pares major ajustament acadèmic, ja que dóna accés a les actituds escolars i els coneixements d'ambdós pares. És a dir, els fills que mantenen contacte amb els dos pares després de la separació acostumen a presentar un millor rendiment acadèmic.
- Quant més difícil sigui el procés de separació més problemes reportarà en el desenvolupament acadèmic del fill/a.

- Quan menys temps passa la mare treballant millor és el rendiment acadèmic dels fills, ja que hi ha un major contacte i suport.
- El major temps que el fill passa amb el pare que no té la custòdia, ajuda a un millor ajustament a tots els nivells.

Retrobant-nos amb Amato (1994:30) destaca que "entre les causes del baix rendiment acadèmic dels alumnes que han de fer front a una situació de divorci entre els seus pares, seguint el model de deprivació econòmica (pobresa), podem trobar la disminució del nivell de vida que freqüentment segueix el divorci i que acostuma a portar amb ell conseqüències negatives per l'alumne: descens del nivell de vida, trasllats de vivenda (...)". En l'estudi comparatiu de Dhirling i Linch (1985) destaquen que es mostren diferències en les qualificacions de llengua, matemàtiques, rendiment general i tests d'intel·ligència. Així com a Entwisle i Alexander (1995) que remarquen que els alumnes procedents de famílies amb un sol progenitor puntuen més baix en els tests estandaritzats, tenen unes aspiracions educatives més baixes i tenen menys possibilitats de graduar-se en l'escola superior.

En una línia diferent Husen (1962) va establir que els fills de pares separats no sempre presentaven dificultats escolars, i va atribuir el fenomen a mecanismes psicològics de compensació que anul·len la possible influència negativa. D'altra banda, White (1990) creu que els nens presenten una disminució del rendiment escolar com a un possible reclam de l'atenció que els seus pares poden haver desviat a altres coses.

Ara bé, aquests estudis i investigacions responen a dècades passades. Centrant-nos en estudis actuals (Wallerstein, 1983; Donso i Villegas, 2000; Valdés i Sánchez, 2003) relacionen la família nuclear amb una major estabilitat, conducta i rendiment acadèmic dels fills. En contraposició es troben les famílies monoparentals que poden venir donades entre diversos factors pels divorcis, entre els diversos elements negatius en relació a aquestes famílies (problemes d'ansietat i depressió, major nivell d'estrés, desavantatges socioeconòmiques, etc.), segons Hetherington i Kelly (2003) i Valdés (2010), s'afirma que els fills d'aquestes famílies tenen una major probabilitat de presentar dificultats de conducta i menor rendiment acadèmic. Ara bé, destaquen que allò que suposa un menor rendiment acadèmic no és la monoparentalitat en ella mateixa, sinó les dinàmiques familiars i les seves característiques, en especial la comunicació. Com destaca Covadonga Ruíz (2001), els riscos pel rendiment acadèmic que suposen pertànyer a una família divorciada s'ha de sumar la possible falta d'atenció dels pares o la falta de recursos socials i culturals. Una gran quantitat d'investigacions, com la de Sun i Li (2001) manifesten

que en les estructures familiars no tradicionals (pare o mare sola i padrastre o madrastra) es redueixen les possibilitats d'èxit escolar dels nens.

Al acabar però, no podem deixar de destacar que, malgrat que alguns d'aquests teòrics han destacat que en els processos de ruptura es poden observar efectes positius en els fills, en relació al rendiment acadèmic concretament, no es detecten estudis en els quals considerin o destaquin que el trencament de la parella és bo vers el rendiment acadèmic dels fills o filles.

En conseqüència, podem resumir que la majoria d'autors conclouen que el fet d'estar en una família que esta visquin un procés de ruptura es negatiu a nivell emocional i també a nivell acadèmic, disminuint el rendiment. Malgrat això, en els últims temps han sortit veus d'experts, que no es poden ignorar, que destaquen que la dissolució de les parelles no ha de perquè tenir conseqüències en els fills, i fins i tot en casos pot ser positiva al suposar que aquest fill/a deixi d'estar vivint en el si del conflicte entre els seus pares. Per tant, no es pot parlar d'unanimitat en relació a una visió negativa del divorci en termes generals i concretant en el rendiment acadèmic, perquè cal tenir en compte aquestes visions que discrepen.

D'altra banda, un altre factor important a tenir en compte és el lloc i el temps en el qual s'han realitzat els estudis i investigacions citades, ja que entre elles hi ha més de quaranta anys de diversos estudis en el temps, fet que suposa que en aquestes dècades hi hagi hagut canvis socials que poden influir en els resultats de les seves investigacions. Així mateix les característiques del país i la societat en les quals es fan aquests estudis, societat occidentals de països desenvolupats, ja en suposen una visió concreta del fenomen, centrada en una ideologia i una moral pròpia, i que, en conseqüència, no es pot fer extensa a nivell mundial, sinó que cal situar en un espai i temps concret.

Malgrat tots, els autors centren com un punt important a tenir en compte la família i la incidència que aquesta presenta a l'hora de tenir en compte el procés de separació, els seus condicionants i les seves conseqüències.

Per últim, també caldria destacar que la forma de mesurar el rendiment acadèmic dels alumnes en els països estudiats es basa fonamentalment en el currículum establert i en la consecució o no dels coneixements i habilitats que allà es demanen en un període de temps concret; potser mesurar-ho a través d'aquestes bases és despersonalitzat i no té en compte el procés vital i personal del nen o nena?

3. Plantejament de la pregunta de recerca

En el moment de plantejar-me la necessitat de realitzar el TFG no vaig dubtar que les repercussions que els divorcis o separacions tenen sobre els estudis dels fills/es era el tema que volia estudiar, com ja he apuntat en la presentació del present treball, i davant la necessitat d'haver de fer un treball d'aquestes característiques i la possibilitat de realitzar-lo en format de recerca o investigació no vaig dubtar. Abans de fer la formulació final de la pregunta de recerca però, vaig buscar altres investigacions en el mateix camp per tal de poder-ho fonamentar i tenir una idea prèvia de les possibilitats de la temàtica i de la possible metodologia per encarar-la. Així doncs, la meva pregunta de recerca que m'ha acompanyat en aquest TFG queda així:

Quines repercussions té la separació o divorci dels pares en el rendiment acadèmic dels seus fills?

A través d'aquesta pregunta inicial he establert els objectius següents:

- Conèixer i justificar si la separació dels pares suposa factors limitadors o possibilitadors que poden afectar el rendiment acadèmic i l'èxit acadèmic dels alumnes i com l'efecte.
- En cas d'efectes negatius, conèixer quines són les variables, els perquès d'aquests efectes i el com afecten, és a dir, les seves conseqüències generals, per així establir un marc de referència.
- Fer recerca bibliogràfica d'altres autors que hagin estudiat o treballat el tema de la meva recerca per poder desenvolupar així un marc teòric on, a posteriori, poden comparar els resultats obtinguts en l'estudi.
- Conèixer quines són les mesures, si n'hi ha, que des dels centres educatius es prenen en relació a aquests casos.
- Centrar-me en l'estudi d'aquest fenomen des d'una dimensió local i a través d'un grup reduït, estudiant així un cas particular.

4. Metodologia

El meu TFG parteix d'una metodologia qualitativa, el mètode de la qual és l'estudi de casos. He escollit aquesta metodologia perquè, per les característiques de la recerca, els seus objectius i la informació que preciso obtenir la metodologia qualitativa em permetia una major aproximació al fenomen i a la seva multiplicitat de causes i factors, entenent que estem treballant a partir d'uns conceptes que no són tancats ni tenen accions i reaccions connectades; per tant, volia adoptar una aproximació comprensiva i interpretativa d'aquest procés. Així mateix, he escollit l'estudi de casos com a mètode perquè permet una major comprensió i interpretació de la realitat concreta, en aquest cas els efectes de les separacions dels pares en el rendiment acadèmic dels seus fills; i en aquest cas treballa des d'un cas concret.

La manera en que m'he plantejat el meu treball concordava amb l'elecció de l'estudi de casos com a mètode de recerca perquè, en primer lloc, estudia pocs casos particulars, en aquest cas la visió que es té des d'una escola a partir de les entrevistes a cinc professionals del centre, per conèixer les seves visions al voltant del tema. Parteixo d'un mostreig intencional, ja que he escollit a quatre professores/es dels cursos de 5è i 6è – una de les quals és la directora del centre- i la psicopedagoga de l'escola, per estudiar el fenomen i la situació des de la seva perspectiva. Aquesta elecció ve justificada pel lloc en el qual desenvolupo la recerca i les característiques de la població que he escollit (escola local i alumnes de 5è i 6è - 10 i 11 anys-), elles eren les candidates ideals. He escollit els i les mestres perquè tenen un coneixement de tota la situació dels diversos punts de vista, tenen coneixements de la família a través de les reunions i el contacte que hi mantenen, per tant, coneixen de forma general les seves característiques; tenen coneixement de l'alumne (de la seva relació amb la família, de les seves capacitats, etc.) i també del rendiment acadèmic d'aquest, per així poder entendre si, en aquells casos en els quals s'hagi produït una separació dels pares en qualsevol moment, això ha pogut afectar el seu rendiment acadèmic. En el meu treball he concretat l'edat a estudiar entenent que és a el cicle superior de primària on es poden donar majors dificultats acadèmiques ja que s'està preparant als alumnes per la seva entrada a l'educació secundària, i els resultats acadèmics poden ser més determinants en aquesta etapa (que d'altra banda coincideix amb una pre-adolescència i tots els canvis i conseqüències que això comporta pel nen/a a nivell físic i psicològic). D'altra banda, vaig decidir no establir contacte directament amb els propis alumnes per diverses raons: aspectes ètics, legals i de privacitat al ser menors, pel nivell de

maduresa que per la seva edat tenen no considerava que poguessin estar preparats per donar respostes adequades en relació a la meva recerca. Vaig descartar entrevistar a les famílies per la complexitat d'aproximar-me i accedir a elles, així com establir criteris i bases de selecció operatives. A part, les mestres poden partir de les experiències concretes dels cursos sobre els quals estic establint l'estudi, però al llarg dels anys i de la seva experiència també poden extreure'ls reflexions, visions, idees i casos interessants per la recerca.

L'estudi de casos també queda justificat entenent que la recerca parteix de la descripció de les conseqüències i condicionaments dels divorcis i/o separacions dels pares sobre els seus fills i com aquests es mostren. En la recerca m'interessa estudiar les relacions (heurístic) i els efectes que es donen, i que parteixen de situacions complexes que poden variar depenent del context i de la persona. És a dir, que a través de la recerca pretenc extreure evidències i raonaments significatius per establir un marc teòric a partir d'aquesta realitat (inductiu).

5. Treball de camp

L'accés a les dades per recerca s'ha realitzat a través del treball de camp, és a dir, amb recollida de dades primàries, en el lloc de l'estudi. La recerca està contextualitzada en un centre en concret (una escola de primària de poble), i, per tant, al estudiar un centre específic he hagut de realitzar l'estudi en aquest de forma personal i presencial. L'escola m'ha donat el seu consentiment escrit per poder fer la recerca en relació als seus alumnes i al seu centre, sempre partint de qüestions ètiques a respectar¹¹; i els i les mestres – recordem que són ells l'objecte d'estudi- amb les quals desenvoluparé l'estudi de casos també s'han avingut a col·laborar amb mi, sempre respectant la seva confidencialitat. Vaig fer un primer contacte amb la directora del centre el mes de febrer de 2013 per exposar-li la naturalesa de la meva recerca i presentar-li la meva petició de col·laboració, i s'hi va avenir des d'un primer moment. Així doncs, vaig fer un primer contacte amb el centre en el qual he basat la recerca, i vam deixar establertes les bases de la relació que ens ha unit durant aquesta període. D'altra banda, he escollit aquest centre en concret perquè aquesta era l'escola en el qual havia estudiat jo durant la primària i, a més, actualment hi estic treballant com a monitora.

Pel què fa a les eines i estratègies de recollida d'informació que he utilitzat, han estat principalment entrevistes, realitzades als quatre mestres i la psicopedagoga esmentats anteriorment per poder conèixer el seu cas i aprofundir en ell, aquestes es van realitzar durant la setmana de l' 11 al 15 de març de 2013. El model d'entrevista plantejada ha estat:

- No estructurada, és a dir, semi oberta, l'esquema de preguntes i la seqüència no va estar fixada prèviament, les qüestions van ser obertes i l'entrevistadora va haver de construir la resposta. Aquest model ha facilitat establir temes a tractar però reconduir-los depenent dels elements que s'han extret i tractat durant l'entrevista, temàtiques que prèviament no estaven planejades però que semblen interessants a tenir en compte, etc. A més, el nivell de comunicació que s'ha pogut arribar a establir amb l'entrevista ha arribat a ser més profund.
- Entrevista dirigida: per garantir que no s'ometien cap de les qüestions i aspectes que s'havien de tractar. Això m'ha ajudat a aprofundir al màxim en

¹¹ Vegeu Annex 1: Sol·licitud de col·laboració de l'escola i Annex 2: Autorització de l'activitat (entrevistes) a l'escola

els temes concrets tenint en compte el temps, una hora aproximadament, del qual he disposat per fer cada l'entrevista; m'ha ajudat a sistematitzar la informació obtinguda i ha afavorit a la comprensió dels aspectes que són tractats.

Vaig esperar, per a l'elaboració de les entrevistes, a haver finalitzat la lectura de les referències bibliogràfiques per establir aquells temes bàsics a tractar i sobre els quals interrogar, aquests m'han servit de base per desenvolupar les preguntes; així doncs, a partir del marc teòric, posant-lo en relació amb la pregunta de recerca i els objectius, vaig establir els temes i preguntes a plantejar durant les entrevistes¹². Però si que partia d'una sèrie de consideracions a tenir en compte en relació a la seva elaboració i planificació com:

a) el clima: lloc i moment em el qual té lloc l'entrevista, que sigui un lloc adequat, sense sorolls ambientals distorsionant i amb intimitat, i que hi hagi temps suficient per poder respondre a totes les preguntes de forma calmada;

b) les persones que s'entrevistarien: que ja estaven escollides en relació a els criteris exposats anteriorment;

c) la tipologia de preguntes: he buscat establir preguntes no inductives, que no imposessin la resposta, preguntes que fossin clares i entenedores, així com aprofundir en les seves respostes amb altres preguntes o dubtes que poguessin sorgir;

d) partir del reconeixement i el suport a l'altre;

e) l'enregistrament de la informació: se'm va presentar el dubte d'enregistrar o no l'entrevista, ja que en ocasions la gravadora pot coartar a la persona que s'entrevista; així que ha vaig deixar a elecció de la persona entrevistada si acceptava o no ser gravada, ja que una de les coses més importants era la seva comoditat) – en aquest cas tothom ha acceptat ser gravat –;

f) la transcripció de l'entrevista: que resulta una tasca mecànica i poc agraïda però necessària per no quedar-se només amb l'idea general d'allò parlat sinó poder aprofundir, rellegir i analitzar l'entrevista.

Vaig escollir realitzar entrevistes per tal de poder-me aproximar el màxim al fenomen i al context, i conèixer de primera mà la situació i la visió dels professionals del centre. La informació obtinguda d'aquestes entrevistes ha servit

¹² Vegeu Annex 4: Preguntes inicials de l'entrevista

per establir relacions amb el marc de fonamentació teòrica desenvolupat a priori, contrastant i comparant per arribar a tenir una resposta a la meua pregunta de recerca.

El rigor metodològic queda garantida per la credibilitat o veracitat, entenent que les entrevistes s'han desenvolupat en un marc (escola) i amb uns professionals (mestres i psicopedagoga) que tenen credibilitat, i aquesta mateixa escola i mestres tindran accés posterior als resultats finals de la meua recerca. Aquesta característica també dóna consistència. D'altra banda, la rigurositat també queda establerta entenent que la metodologia i el mètode seguit en la investigació està quedant degudament explicat en el treball final, fet que suposa que els altres puguin apreciar i seguir el procés desenvolupat; és a dir, hi ha una aplicabilitat i transferibilitat. Per últim, em proposo analitzar la informació obtinguda amb la màxima neutralitat possible, deixant de banda generalitzacions, prejudicis o concepcions prèvies, busco que els resultats i la recerca sigui el màxim d'objectiva possible. Malgrat això, cal esmentar que també es poden destacar alguns elements limitadors, com és el fet de només partir de la visió dels professors, que malgrat quedar justificada la seva elecció, segurament seria més ric el procés si es pogués parlar i comptar amb l'experiència de tots els actors implicats, però per factors de temps i limitacions de la recerca en aquets moment això no s'ha plantejat dur-ho a terme.

5.1. Aspectes ètics¹³

Els aspectes ètics, responen al posicionament moral individual que regeix la nostre forma de fer i viure en el món, així doncs, no només es limiten a senyalar els límits del que pot ser permès, sinó que també marquen els valors del camí a seguir; així no només parlem d'allò que és acceptable moralment, sinó també d'allò que és moralment desitjable.

En aquest treball els aspectes ètics que he tingut en compte a l'hora de dur a terme la recollida de dades de la recerca corresponen a:

- Autonomia dels participants: tractar les persones com a fins en elles mateixes i no com a mitjà. Per tant, informar als participants de les finalitats que es persegueixen en la realització d'aquesta recerca.
- Privacitat dels participants: això suposa anonimat i confidencialitat per part meua com a investigadora. Les persones participants tenen

¹³ Per més informació consulteu Annex 3: Document de comprimís ètic de l'estudiant per a la realització del Treball Final de Grau

informació clara de la investigació que s'està portant a terme, dels seus objectius i d'allò que implica; a partir d'aquí, poden decidir de forma voluntària si participen o no. En el meu cas no es posaran els noms de les mestres, alumnes als quals facin referència, o el centre educatiu (que no se situarà en un context concret i clarament definit per no ser fàcilment reconegut). A part, cal destacar que compto amb el consentiment de l'escola i els professionals que hi treballen per a realitzar la meva recerca en el centre.

- Respecte als drets i la dignitat dels participants: en la recerca que jo em plantejo tinc clar que estic treballant amb persones, i que aquestes tenen uns drets (respecte, autonomia...).
- Confidencialitat i respecte a la intimitat de totes les dades que es puguin obtenir a través de la relació i l'observació establerta amb els participants.
- Cautela en l'emissió de judicis: s'han de tenir controlades les perspectives individuals, la descripció que deriva de la investigació ha d'estar obtinguda a partir d'un consens amb les persones que participen i d'una aproximació a la realitat.
- Donar a conèixer els objectius de l'estudi fent que els subjectes participin d'aquests i donin el seu consentiment i autorització a participar en aquesta investigació. Les persones que participen tindran coneixement de la investigació i estaran vinculades a aquesta.
- Plagi (legalitat): cal respectar la propietat intel·lectual, referenciant cites i no copiant; referenciant bibliogràficament els documents consultats, interpretant els textos però no modificant-los.
- Transparència en els resultats obtinguts: plasmar a l'informe final les dades de forma clara i objectiva, deixant clarificat que les opinions personals no es barregin amb els fets i no manipulant els resultats.
- Compromís: de forma personal estic compromesa amb aquesta investigació i el procés que implica. En conseqüència, suposa per part meva una implicació rigorosa i una màxima voluntat ètica i investigadora correcte.
- Professionalitat: seguir els principis ètics establerts en el codi deontològic¹⁴ dels educadors socials.

¹⁴ Per a més informació consulteu l'enllaç:

<<http://www.ceesc.cat/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&qid=70&Itemid=403>>

5.2. Anàlisi de dades

Després de la realització de la recerca d'informació a través de les entrevistes¹⁵, que he dut a terme durant el més de març de 2013, he obtingut dades en relació als efectes i condicionants que suposa la separació o divorci del pares per als fills a nivell escolar i de rendiment acadèmic, a continuació procedeix a analitzar aquestes dades obtingudes.

5.2.1. Característiques de l'escola

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de les entrevistes dels i les mestres de l'escola de primària, seria interessant i necessari contextualitzar aquesta mateixa escola, malgrat seguir mantenint-ne la confidencialitat; en aquest cas partirem bàsicament de la descripció de la seva directora.

Primerament, cal situar l'escola en un municipi del voltant de 6.000 habitants de la comarca d'Osona (Barcelona). En dades de IDESCAT de l'any 2011, 1.030 habitants del municipi tenien entre 0 i 14 anys; això permet observar que més d'un 17% de la població es troba en situació d'escolaritat i justifica la presència en el poble de dues escoles bressol, tres centres d'educació infantil i primària i un institut públic. Les places d'educació (2006) eren 631 places d'infantil i primària, i 330 de secundària

Pel què fa als fluxos migratoris en el poble l'any 2011 el percentatge de població amb nacionalitat espanyola és de 92.6% (5.724 persones) i el de població estrangera de 7.4% (457 persones).

En relació a la tipologia de la llar, compta amb un total de 1.718 llars, l'any 2011. Pel què fa a aquestes llars (2001), un 53.17% són de propietat, un 24.85% hipotecades, i un 15.25% de lloguer. La taxa de llars amb família nombrosa és del 13%.

- Unipersonals: 248 llars
- Dos persones sense nucli: 43 llars
- Parella sense fills: 369 llars
- Parella amb fills: 879 llars
- Pare o mare amb fills (monoparentalitat): 132 llars
- Dos nuclis¹⁶ o més: 47 llars

¹⁵ Per veure la transcripció de les entrevistes consulteu Annex 5: Transcripció de les entrevistes

¹⁶ L'idea de nucli familiar respon a la concepció moderna de la família, limitada als vincles de parentesc més estrets (relacions de parella, paternes o maternes, i filials).

Pel què fa als indicadors de qualitat de vida, el 2011 comptava amb 42 espais en relació a equipaments vèries i equipaments esportius: un teatre/auditori, una biblioteca municipal, un pavelló, vuit pistes poliesportives a l'aire lliure, dos camps de futbol, quatre pistes de tennis, dos camps poliesportius, set sales esportives, dues piscines a l'aire lliure, un camp de golf i altres espais (pistes petites, esplanades, petanca, etc).

Per últim, a nivell socioeconòmic, actualment en el municipi hi ha un atur registrat del 15%.

Acabat el resum explicatiu de les característiques de la població, ens centrem en l'escola. Cal destacar que és una escola pública, per tant, està regida per la LEC de 2009 (Llei d'Educació Catalana) al torbar-se situada en territori català, i per la LOE de 2006 (Ley Orgánica de Educación) al estar dins l'Estat espanyol. En paraules de la directora, M.R. (*ent.1*):

"És una escola pública que té la particularitat que té dos edificis, que estan separats per un quilòmetre i mig de distancia més o menys entre un i altre i a vegades això fa que molts serveis s'hagin de desdoblar i a vegades a nivell d'organització és una mica complexa. Per sort, hi ha la gent que a nivell d'autonomia s'organitza molt bé i fa que el dia a dia sigui molt fàcil en aquest aspecte i que pugui tirar tot fàcilment. En aquest cas el personal humà que hi ha l'escola, jo sempre ho dic, és el tot i és el que fa tirar tota l'escola."

Pel què fa al funcionament i la metodologia a partir de la qual treballa l'escola, parteix de tots els aspectes curriculars marcats a la llei, però a part, treballa a partir de projectes, és doncs, una metodologia que busca oferir espais i circumstàncies que puguin ajudar als nens i les nenes a pensar per ells mateixos, a investigar, a aprendre dels seus errors i dels seus encerts i d'aquesta manera també a aprendre a ser crítics. En aquest cas, com destaca M.R. (*ent.1*):

"Llavors és una escola que a nivell de funcionament té com diversos projectes: té el projecte de l'hort a cicle inicial, a cicle mitja hi ha el projecte del galliner i a cicle superior fa dos anys que han començat l'etiquetatge dels arbres; i d'aquesta manera també és una forma de protegir els arbres del patí, perquè tenim la sort d'estar en un entorn privilegiat, una escola al votant d'un bosc. I es realitzen tots aquests treballs i a més també hi ha un eix transversal que es fa des de P3 fins a 6è, que aquest any és Pilarin Bayes; cada any anem canviant, l'any passat era Pere Claders, Joan Amades, Rossinyol... i la veritat és que està molt bé perquè es treballa a

partir de la globalitat i tots els mestres anem a una per tenir un projecte comú i un resultat final, i ens engresquem de seguida en moltes coses. Per exemple fem la jornada del medi ambient el 10 d'abril, on des de P3 a 6è tenim activitats organitzades a l'entorn d'això, des de plantar arbres... també tenim la jornada de "l'english day" que es un dia que tota l'escola el dediquem a parlar anglès i... Aquestes coses són aquells esquitxos que, quan els nens són grans se'n recorden. [...]. S'ho passen bé i també tenim l'"esquitx" que és un programa de ràdio que els nens fan des de l'escola i l'emetem per la ràdio local. I són aquelles coses que a part de les competències a nivell curricular que són les que hem de treballar per dimensions... són aquestes les coses que donen un plus. I per això dic que el recurs humà és molt important perquè per poder fer tot això la gent ho ha de tenir ganes, i ha d'estar engrescada, i com que ho està doncs és molt fàcil...".

A nivell de comunicació interna i de treball entre els professionals recull que:

"Aquí funcionem amb diferents nivells, el nivell d'aula, que és el mestre tutor que és el que fa la programació d'aula i treballem a nivell de paral·lels que és quan els tutors es coordinen . Per sobre tenim el cicle, cada mestre pertany a un cicle i hi ha les reunions de cicle que es realitzen els dilluns que és on es pot parlar de temes diversos. Per sobre del cicle tenim la coordinació pedagògica , que es un coordinador de cada cicle (infantil, cicle inicial, cicle mitjà, cicle superior, la directora i la cap d'estudis) que es reuneixen i prenen decisions; ens trobem dos dies a la setmana, els dimarts i els dijous, i es prenen decisions que aleshores són comunicades a les reunions de cicle. Això ens fa més fàcil quan fem els claustres trobar els diferents temes que ja s'han parlat, i llavors arribem al claustre que és el moment que s'ha de presentar al Consell Escolar, l'òrgan que està per sobre. És jerarquitzat perquè tots els temes estan molt ben treballats des de baix i es fa aquesta canalització."

D'aquesta comunicació i interacció en el procés d'organització de l'escola també se'n volen fer partícips als alumnes, en aquest cas a través dels delegats:

"A nivell de comunicació d'alumnes funcionem amb la reunió de delgats que els reunim amb assemblea de tant en tant, ens reunim els delegats i la directora i allà es debaten els temes. Hi ha delegats des de primer fins a sisè de primària, i a la reunió venen el delegat i els subdelegat per tant venen a la reunió doncs nens per classe i... es prenen decisions de temes importats.

Com per exemple al patí, a vegades veiem que hi ha molts papers...doncs a veure que podem fer [...]. Són temes que ells se'n senten participes i aleshores dos els transmeten a l'aula. I a vegades les decisions que es prenen també es comuniquen a coordinació pedagògica i es parla en els cicles que a la reunió s'ha decidit això. Són diferents canals de comunicació."

Pel què fa a les característiques dels alumnes, el centre acull nens des de 3 a 12 anys, és a dir educació infantil i educació primària. A part:

"Som 272 alumnes, i llavors tenim alguns alumnes doncs que tenen algunes necessitat especial en concret i altres doncs no tenen aquestes necessitats. En els alumnes que no tenen aquestes necessitats doncs van amb el seu grup classe normal i als alumnes que tenen alguna necessitat doncs en algun moment del dia doncs se'ls atén més a nivell individualitzat en grups petits i això. I estan agrupats per grup classe, tenim dos grups classe per nivell des de P3 a 6è i hi ha uns 20 alumnes a l'aula de mitjana; això depèn de l'any, de la natalitat i de si hi ha hagut gaires baixes o no. Estan desdoblats i cada grup classe té el seu tutor".

Finalment, la directora també es va endinsar amb el treball que es fa amb les famílies des de l'escola, entenent que aquestes són un eix essencial amb el qual treballar i estar en contacte, entrant també a descriure la seva actuació en casos de major risc social:

"Amb les famílies fem entrevista, que tenim unes entrevistes obligatòries per curs, que generalment se situen al segon trimestre. Però a nivell excepcional podem fer les entrevistes que considerem oportunes; en el cas d'alumnes que necessiten un seguiment familiar més concret i aleshores doncs se'ls fa entrevistes més puntals i més seguides.

I després la sort que tenim també és que tenim una AMPA que ens ajuda molt, a nivell d'extraescolars, a nivell de la cuina, a nivell de festes... I llavors hi ha altres activitats que coordinem amb l'AMPA i que per tant ens ajuden a poder portar a terme moltes de les coses de l'escola, cosa que s'agraeix moltíssim.

I aleshores doncs, a nivell de família, la comunicació que tenim amb la família pot ser en algun cas via agenda quan els nens estan a cicle mitjà o cicle superior, i en algun cas via "llibreta viatgera" en el cas dels de cicle inicial. I en el cas dels de P3, P4 i P5 és més a través de fulls informatius o a

vegades es planten notes informatives a la galeria, perquè els pares les vegin. I en el cas de cicle superior és això, a través de l'agenda a vegades a través de via telefònica, en el cas d'alguna família també a través de correu electrònic; *bueno* són diferents vies de comunicació. I en algun cas també, quan hi ha alguna situació una mica complicada, aleshores és quan intervenen des de serveis socials municipals. Perquè entre altres coses l'escola ens coordinem doncs amb l'EAP, Equip d'Assessorament Psicopedagògic, amb els serveis socials, amb la Mancomunitat per exemple per temes de medi ambient, són diferents canals. I en aquest cas, des de serveis socials, doncs també ens informen d'algun cas de risc social i també són aspectes que vetllem."

Aquesta contextualització ens permet situar l'escola en un espai i temps concret, entenent així quines són les característiques de l'entorn en el qual desenvolupa la seva tasca i la seva metodologia a l'hora de treballar. Aquests són elements que també poden arribar a condicionar els resultats de la recerca.

5.2.2. Buidatge de les entrevistes

Les entrevistes s'han realitzat a cinc professionals que compten amb els perfils següents:

Entrevista	Curs	Càrrec	Experiència laboral (anys)	Anys treballant a l'escola	Sexe
Entrevista 1	6è B	Directora i tutora	9 anys	7 anys	Dona
Entrevista 2	Tots	Psicopedagoga	12 anys	1 any	Dona
Entrevista 3	5è B	Tutor	14 anys	5 anys	Home
Entrevista 4	5è A	Tutora	6 anys	4 anys	Dona
Entrevista 5	6è A	Tutora	10 anys	1 any (suplència)	Dona

Després de la realització i el buidatge de les entrevistes he procedit a establir diversos punts o elements recurrents i en comú que plantegen els professionals, aquests responen a cinc categories:

1. Les característiques de l'alumnat de cinquè i sisè
2. Els divorcis o separacions i el rendiment acadèmic

- a) Les separacions i els divorcis en els últims temps
- b) Els canvis que es produeixen en els alumnes quan té lloc la separació o divorci dels seus pares
- c) La mirada positiva davant de la separació o divorci

3. La importància de la família

4. El treball des de l'escola

5. El factor temps

Aquestes categories recullen temes comuns que es poden diferenciar a través de les entrevistes, en relació a les preguntes establertes i el marc teòric; ara bé, no són categories deslligades les unes de les altres, sinó que hi ha interrelacions i es poden influenciar i presentar elements comuns.

- Característiques dels alumnes de cinquè i sisè: Pel què fa als alumnes amb els quals treballen, tots coincideixen en definir-los com a pre-adolescents, malgrat que remarquen que depèn de cada curs, hi anys que poden ser-ho més o menys. Així mateix, també exposen que en algunes ocasions es poden donar casos de nens i nenes que van més avançats i adentrats en la pre-adolescència i poden acabar influint en els comportaments dels altres i encomanar-los-hi. Així doncs diríem que són característiques pre-adolescents malgrat pugui haver-hi de tot. Com ens explica la directora (*ent.1*):

" Clar, els de cicle superior tenen unes característiques particulars, [...]. vull dir que cada etapa té lo seu i està molt bé això. Els de cinquè i sisè, no són pre-adolescents en tots els casos, depèn del grup [...]. Quan diem a vegades que els nens o les nenes són pre-adolescents ens referim al sentit crític, que és un aspecte que s'ha de fomentar i que està creixent i construint i quan són crítics moltes vegades són crítics amb tot allò que passa al seu voltant. Això vol dir que moltes vegades doncs es poden qüestionar normes que hi ha a l'escola, es poden qüestionar diversos aspectes que no ho acaben de veure clar. I el fet de qüestionar-se és molt bo però a vegades els hi has de canalitzar una mica i dir, el fet de qüestionar les coses està molt bé però anem a veure com ho fem; i com volem i fem transmetre aquestes preguntes que tenim.". "I llavors moltes vegades el que requereix en alumnes de cinquè i sisè és fer moltes tutories individualitzades amb ells, [...]. I és estar una mica al dia a dia, anar-los acompanyant. I també és una

edat en la que t'adonés que creixen molt ràpid, [...]; moltes vegades segurament també els veiem més grans de l'edat que tenen, que això és el que passa a nivell de la societat que tenim avui en dia. Això ja no és de l'escola, sinó que la societat els fa créixer abans, i llavors més que res se'ls ha d'anar acompanyant."

Així mateix, també estableixen com a característiques altres elements propis de l'edat, en la qual es comencen a produir molts canvis, com la recerca de límits, estar més atents als sentiments, canvis físics i de la manera d'encarar la realitat o el fet de comparar-se amb els altres companys i companyes. La psicopedagoga comentava (*ent.2*):

" Són nens que comencen a configurar la seva personalitat, que comencen a deixar de tenir tanta importància el referent dels pares i el referent del tutor, encara té importància però comencen a prendre importància el grup d'iguals. Llavors aquí és on poden aparèixer alguns conflictes o no... [...]. Coincideix també amb que hi ha canvis importants a nivell hormonal i hi ha canvis importants a nivell cerebral, entorn dels dotze anys el cervell comença a generar noves connexions, llavors, són moments crítics."

Per això, per treballar amb ells tots els professionals remarquen molt la necessitat d'acompanyament i el fet d'estar atents, més enllà de l'aula.

En relació a aquests alumnes de cicle superior hi ha alguns alumnes que, com marcava la directora tenen "aspectes a vetllar", aquests generalment responen al TDAH¹⁷ i com ens destacava el tutor de 5è A (*ent.3*): "el TDAH pot tenir també dislèxies, i tenir altres problemes associats"; també hi ha alguns casos concrets de nens o nenes amb alguna necessitat educativa especial. En aquests casos l'actuació de la mestre d'Educació Especial és clau per tal de poder treballar en relació a aquests nens i nenes. A part, també hi ha nens i nenes que viuen en situacions familiars complicades i que estan en seguiment des de serveis socials. Malgrat això, tots coincideixen en remarcar que aquests casos són puntuals, i els nens que tenen més dificultats a nivell d'aprenentatges s'engloben en grups petits per poder atendre'ls de forma individualitzada.

- Els divorcis o separacions i el rendiment acadèmic:

a) L'increment de las separacions i divorcis en els últims temps: tots els mestres tenen, en les seves aules, un mínim de 3 o 4 nens o nenes que viuen amb

¹⁷ Per més informació consulteu l'enllaç: << <http://www.tdahytu.es/que-es-el-tdah/>>>

els pares separats. Aquesta és una realitat que tots cinc es veuen en cor d'afirmar que té una tendència a l'alça. Com destacava la directora del centre (*ent.1*):

" Però si, quan més va, et trobes molts alumnes doncs que els seus pares estan separats o altres que no coneixen ja ni el pare o la mare depèn. Doncs anys enrere quan nosaltres érem petites totes les famílies eren pare, mare i avis, i te'ls dibuixaven. I avui en dia no, hi ha molta tipologia de famílies i has d'intentar tractar a la diversitat perquè no hi ha d'haver una cosa que sigui ni bo ni dolent. I quan tu parles de famílies has de donar per suposat que no totes les famílies són pare i mare, igual poden ser dos pares o dues mares, o trobaràs algun nen que no té ni pare ni mare i que està en una família d'acollida... I llavors són aspectes que has de cuidar i vetllar, sobretot quan presentes determinades activitats o presents determinats papers, ja no posem pare o mare, sinó que posem famílies...".

Això mateix també ho destaca la psicopedagoga, que parla del canvi social que en els últims temps s'ha produït al voltant de la institució familiar i presenta la possible realitat futura, en la qual el model de família tradicional ja no serà el principal (*ent.2*): " Ens trobem que cada vegada hi ha més models de família i de famílies més diverses, i això s'ha de poder treballar també. A l'escola s'ha de poder treballar en positiu. Perquè potser arribarà un moment en el qual el que hi haurà poc seran famílies tradicionals."

b) Canvis que es produeixen en els alumnes quan té lloc la separació o divorci dels seus pares:

Els mestres i professors a partir de les seves aportacions permeten establir tres eixos doncs, diríem que, el principal canvi que noten en els alumnes és a nivell comportamental, i aquest el justifiquen i presenten tenint en compte que la separació o divorci afecta molt a nivell emocional; aquests efectes a nivell emocional són els que poden acabar determinant que a nivell acadèmic es baixi el rendiment. Per últim, en una tercera línia, presenten la possibilitat que els canvis en els alumnes no només es donin en el moment en el qual té lloc la separació dels pares, sinó que amb anterioritat, si el nen viu en un ambient familiar conflictiu, aquest ja pot influenciar negativament al seu comportament i al seu rendiment acadèmic dins l'escola.

Així doncs, els principals canvis que detecten els professionals són a nivell de comportament, posen exemples com: voler cridar més l'atenció, estar més trist, estar més pensatiu, no fer la feina, majors moments de desconexió perquè poden

estar pensant en coses més personals, una sensació que el nen o nena està més absent, falta d'atenció, més callats i retraiguts, sentiments de vergonya en certs casos, la distracció apareix fàcilment, moments de dispersió o més nervis i més alteració, hi pot haver nens o nenes que es rebotin. Ara bé, aquests canvis dependrà de cada persona i de cada nen, de les seves estratègies del seus recursos i de com ell estigui visquin la situació; com destaca la psicopedagoga (*ent.2*):

" Evidentment qualsevol separació o qualsevol canvi no és fàcil, i una separació és un canvi, i evidentment amb dos referents com són pare i mare; que són referents molt propers. Llavors [...], hi ha nens que tenen més recursos per elaborar-los i nens que no en tenen tants. I et pots trobar en que ho expressen de diferents maneres, nens que necessiten parlar-ho molt i altres que no, que no ho poden parlar, que s'ho guarden i llavors hem de mirar maneres de que ho puguin expressar [...] però que evidentment que això sempre té una conseqüència, perquè és una ruptura i és un nou canvi de rutina i un nou canvi de figures de la seva família, i per tant, el nen s'ha de reajustar, i hi ha nens que aquest canvi el passen d'una manera més suau i d'altres que això pot tenir conseqüències a nivell d'estudis, perquè també té una conseqüència afectiva, de que els nens poden sentir-se molt més insegurs, que poden tenir por de poder perdre un dels dos pares, perquè un potser marxa de casa... ".

En aquesta línia també parla la tutora de 6è A (*ent.5*): "Hi ha nanos que pel seu tarannà i el se grau maduratiu ho poden portar millor [...]."

En resum, engloben tots aquests canvis a nivell emocional, entenent que a nivell psicològic hi ha un desequilibri, com bé sintetitza la tutora de 5è B (*ent.4*): "El nivell emocional acaba afectant a la resta". La directora argumenta (*ent.1*): "És lògic que el nen se'n senti emocionalment i es pugui veure afectat a nivell d'aprenentatge, a nivell conductual i altres coses, però en principi, si hi ha un bon treball a darrere s'ha de canalitzar [...]."

Així mateix, lliguen les possibles conseqüències a nivell acadèmic amb aquests efectes emocionals que comporta la separació, així, la psicopedagoga explica que (*ent.2*):

"si hi ha una conseqüència a nivell acadèmic és perquè hi ha hagut un bloqueig a nivell emocional. I aquest bloqueig emocional, a vegades el que fa és intercedir en que no vagin bé alguns processos d'aprenentatge o alguns processos mentals. Fa que el nen baixi una mica la capacitat atenció,

que baixi la capacitat de concentració perquè li preocupa altres coses, i a més a més, moltes vegades m'adono que si hi ha un bloqueig emocional qüestions de planificar-se, com llegir un problema i pensar què és el que em demanaran i què he de fer, si estic pensant en una altra cosa això ja ho altera. Llavors aquí si que és important fer un treball emocional amb els nens."

Així mateix, el fet que el rendiment acadèmic pugui disminuir o empitjorar no ve determinat per les capacitats de l'alumne, sinó que es veu influenciat per l'entorn, que l'està afectant. En aquest cas, quan es demana als mestres quins poden ser els efectes que es veuen a nivell acadèmic en el cas que aquest empitjori, posen exemples com: fer els deures o no depenent de si està a casa la mare o a casa el pare o a nivell de notes degut a la manca de concentració.

Ara bé, com destaca la directora, no sempre tenen perquè donar-se sinó que depenen de cada cas, tots els mestres són prudents i insten a no generalitzar els casos. Així la directora diu (*ent.1*): " És a dir, no perquè tingui pares separats vol dir que a nivell acadèmic anirà més malament. Hi ha moltes causes. Jo no m'atreveria a afirmar que pares separats suposa això, no, ni molt menys."

D'altra banda, alguns dels professionals presenten la possibilitat que aquests canvis o condicionants negatius no vinguin donats només durant i després del procés de separació, sinó que amb anterioritat, si el clima a la llar és negatiu i hi ha conflicte, ja es poden veure efectes negatius sobre els alumnes. La directora deia (*ent.1*):

"perquè també es pot donar el cas de famílies que viuen junts, i això no vol dir que aquell nen no vagi malament a nivell d'aprenentatge. Perquè el que vull dir és que potser viuen junts però el nen està patint perquè hi ha una mala dinàmica familiar [...]" o la tutora de 6è A (*ent.5*), "També passa que hi ha parelles que no estan separades però aquest model d'equilibri tampoc no el donen, perquè no s'avenen per motius "x" estan junts, però el *nano* no li fa cap bé si sempre que arriba a casa hi ha discussions [...]. S'ha de tenir en compte si és una parella que es porta malament i porta un temps malament aquell nen tampoc el que està veient no és el més correcte i també se sent malament".

Així doncs, abans del procés de divorci també hi poden haver ja problemàtiques associades, i aquestes no han només de presentar-se en els fills de pares separats, sinó que es poden donar en qualsevol alumne que visqui sota aquestes circumstàncies i aquesta dinàmica familiar.

c) La mirada positiva davant de la separació o divorci: en dues de les entrevistes, les professionals presenten una mirada a la positivitat en el procés de divorci o separació dels pares, entenent que, per als fills el divorci afecta a nivell emocional, no es pot negar, però que aquest pot acabar sent positiu per a ells, si això els allunya dels conflictes i les dinàmiques familiars pertorbadores. La directora exposa (*ent.1*):

"Potser el conflicte que està patint un nen un altre no el pateix perquè els seus pares estan separats. Potser el nen que té els pares separats a nivell d'aprenentatge va més bé i aquell que té la família junta i per el que sigui, a nivell de família hi ha problemes, aquell nen potser va més despenjat que l'altre".

Això mateix defensava la tutora de 6è A (*ent.5*):

" Jo he vist casos de nens que després és tot el contrari, veus aquell nen o aquella nena millor, perquè ara està més tranquil, perquè els pares no estan junts i no hi ha baralles ni "mal rotllos" a casa cada dia. És l'altre cara també, si que personalment poden seguir tenint aquella pena i aquell rancor fins i tot a mida que es van fent més grans, per no haver tingut l'estabilitat necessària; però d'altra banda, si puguen com cal, també saben reconèixer que és millor així."

- La família, un element clau: tots els professionals coincideixen i remarquen la importància de la família, és a dir el pare i la mare, durant el procés de separació o divorci, i la necessitat que aquesta segueixin units després de la separació amb l'objectiu de propiciar el màxim bé al fill o filla. Les dinàmiques i formes de fer de la família són un element clau a l'hora de poder afrontar aquest procés de canvi vital amb la màxima normalitat possible i poder-ho superar i encarar sense conseqüències negatives, ja que aquesta ha d'intentar dotar als fills de la màxima estabilitat i del màxim afecte possible. Com els mestres subratllen, les reaccions dels fills davant aquest procés estaran marcades i influències per la forma en la qual els pares el visquin. La tutora de 6è A remarca que (*ent.5*):

" Depèn de com es portaran aquests pares aquest nen pujarà més d'una manera o d'una altre; clar, que estiguin per ell, o si espassen la vida barallant-se o si es passen la vida fent acords. Si es passen la vida fent acords en principi anirà més bé. Vull dir, tant és si són *nanos* que tant si són més petitets com més grans, el que és important és que hi trobin equilibri. Perquè és igual, a totes les edats, des dels més petits fins als més grans,

necessiten models d'aprenentatge; aleshores, tant si estan a casa la mare com el pare doncs que aquests models siguin correctes o els més correctes possibles."

Per la seva banda, la tutora de 5è A diu (*ent.4*), "Però depèn dels pares, ja veus una mica la família. Si és una separació de bon rotllo, els pares ho porten millor. Si és una separació més complicada els nens els hi efecte més."

Els problemes de males avinences entre els pares afecten també a l'escola i als propis mestres, entenent que en casos han de fer reunions de pares per separat, dons informes de notes o han de tenir en compte aspectes legals de custòdia per tal d'estar atents a les sortides dels nens i nenes de l'escola amb el progenitor amb el qual han de marxar, un exemple ens el presenta la directora (*ent.1*):

" Però en algunes famílies on potser la separació no ha estat tant bona si que et fan arribar el paper on et diuen qui el ve a buscar, etc. I clar, si tu tens un paper, a nivell d'escola si que controlem si els nens podem marxar sols o no, i si tens un paper que un nen no marxa sol i tenim un altre paper que ens diu que aquell dia ha de marxar amb el pare o amb la mare doncs nosaltres ho intentem, hi ha una responsabilitat."

La mateixa directora també parla de la importància de la família en els efectes que la separació pot tenir en els fills:

" Depèn, de com es treballi això des de casa. Hi ha nens que això s'ha treballat molt, i no és pas que s'hi trobin de seguida sinó que ja fa temps que ha passat i els nens poden anar seguint el seu ritme d'aprenentatge. D'altres que potser no s'han portat tant bé i pateixen perquè el pare li diu una cosa i la mare li diu una altre i llavors els pares es contradueixen, llavors aquest nen si que patirà perquè quan vagi amb un farà una cosa i amb l'altre una altre; llavors el nivell d'aprenentatge es veurà afectat, doncs si, perquè si els pares no es posen d'acord, és el propi nen el que rep i ja no aniran tots a una. Però ja et dic, llavors hi ha altres casos que sí, que el pare i la mare ho vetllen i el nen va bé. Això depèn de com les famílies presentin i tractin la situació. Depèn molt de cada cas."

La psicopedagoga també defensa aquesta visió ressaltant la importància que els pares siguin conscients dels efectes que aquest procés pot tenir sobre els seus fills i la necessitat d'estar atents a aquests fills per, malgrat el canvi inevitable que

òbviament comportarà conseqüències emocionals, el nen o nena segueixi vivint en un entorn el màxim d'estable possible a nivell afectiu. Ella (*ent.2*) diu que:

" Hi ha separacions que potser es porten molt bé, que s'ha pogut anar explicant a poc a poc amb el nen i al final, clar, el nen ho viu malament perquè segurament que vol que els seus pares estiguin junts, però que ho pot en la seva mesura entendre. I hi ha separacions que no es porten tant bé, i aquestes separacions són les que tenen conseqüències més negatives per el nen. Així doncs, el què els pares haurien de fer és buscar la màxima estabilitat pel seu fill o filla i que es pugui crear una estructura estable. I això a vegades passa per reconstruir la parella, per deixar-la... això ho ha d'escollir cada pare. Però els *nanos* el que necessiten és estabilitat perquè això és el que els dóna seguretat per créixer."

Així doncs, tots els professionals coincideixen al establir la família com un dels elements amb majors efectes condicionants sobre els possibles canvis i problemàtiques que puguin patir els seus fills o filles en el procés de separació i després d'aquest, defensant que les parelles benvingudes, per les quals els seus fills són el primer i treballen per al major bé d'aquest són un element clau a l'hora d'ajudar a superar i equilibrar aquesta situació de ruptura, mentre que aquelles parelles que viuen sumides en les desavinences i el conflicte, exposen al seu fill a una inestabilitat que a nivell emocional no és bona, i que li pot dificultar encarar aquest procés positivament.

- **El treball des de l'escola:** des de l'escola no es compta amb un protocol concret a partir del qual actuar i treballar quan es donen casos de separacions o divorcis entre els pares dels seus alumnes. Ara bé, els professionals són conscients que aquest és un fet que no es pot deixar de banda, i tracten cada cas de forma particular. És a través dels informes que passen de tutor a tutor com aquests coneixen la situació familiar en la qual viuen els seus alumnes, mentre que, en els casos en els quals la separació té lloc en el moment present, sempre és la família la qual acudeix a l'escola per explicar-los la situació. La mestra de 5è A (*ent.4*) ens explica que, si els pares de l'alumne s'estan separant en aquell moment si que es té en compte i una especial cura, però si aquesta separació ja ha tingut lloc en el temps i "el *nano* ho porta bé i està bé, doncs el tractarà igual".

A nivell de tutoria, els tutors basen la seva actuació sobretot en un acompanyament acurat en la relació de vincle establerta amb el nen o nena, com deia el tutor de 5è B (*ent.3*), "Moltes vegades busquen el tutor perquè no s'atreveixen a dir segons què al pare i a la mare, i el tutor sempre és un referent". El tutor busca fer saber

que està allà i que es pot comptar amb ell. A part, també parteix de l'observació acurada de l'alumne, com diu la tutora de 6è A (*ent.5*):

" Vigilar que entre els *nanos* hi hagi respecte, sempre, i tu com a mestre del nen o nena ser una miqueta proper i fins i tot oferir-li parlar, mirar a l'hora de pati si continua amb els amics o no... has de fer una observació més propera. I estar al cas de què està passant a la família, se'n anirà amb el pare? anirà amb la mare? Estan separats però viuen junts?... I has de fer un seguiment més proper. [...].Jo opto, per cara a l'alumne fer una observació un temps més propera, tant a les estones de pati, ja que és diferent que a les estones de classe en les quals estan tots al seu lloc, i pots veure poqueta cosa."

Pel què fa al treball amb la família, sempre s'intenta que hi hagi un bon contacte.

A nivell d'equip treballen molt fent el seguiment del cas, sempre es busca estar informat de la situació, sobretot si hi ha aspectes legals o de custòdia a tenir en compte. Així doncs, el traspàs d'informació és imprescindible per tal de garantir una atenció integral als alumnes i conèixer la seva situació en tot moment, sobretot per part dels mestres que no són tutors, que s'han de coordinar amb aquests per traspassar-los les seves observacions o altres elements a tenir en compte. A més a més, si es dóna el cas, poden arribar a coordinar-se amb serveis socials, o, com explica la directora (*ent.1*): " Sí, a nivell d'equip en parlem i també si algun cas ho requereix des de l'EAP o des d'algun servei extern com de psicologia amb el qual també ens coordinem.". La psicopedagoga també es converteix en una professional important d'assessorament en el procés si es dóna el cas, com ella mateixa destaca (*ent.2*):

" Per exemple, posem el cas, un pare que se'n va de casa i el nen es queda amb la mare, doncs intentar crear com un horari de rutina en el que el nen tingui la seguretat de que seguirà veient el pare i totes aquestes coses. Una cosa seria a través d'entrevistes amb famílies i amb el nen... quan treballes amb famílies i es pot aconseguir un canvi això repercuteix immediatament amb el nen. És bàsic. I després com a complement acompanyar al nen, en la mesura que ell pugui expressar el que necessiti i donar-li eines i els espais perquè ho pugui fer."

- **L'estabilitat arriba amb el temps:** per últim, tots els professionals estan d'acord al afirmar que, els possibles canvis o efectes negatius associats a la separació tendeixen a estabilitzar-se amb el temps, i amb el pas d'aquest temps la

situació acaba retornant al seu estat anterior i s'arriba a un equilibri. La tutora de 5è A diu (*ent.4*): "És com un hàbit, els nens es troben de sobte amb un canvi molt bèstia, i després s'acostumen". Amb el temps els nens aconsegueixen assimilar que els pares estan separats. La directora diu (*ent.1*): "[...], llavors un cop les coses es van calmar i pausar i la situació a casa es va estabilitzant, a nivell acadèmic es torna a anar bé". Aquest fet la psicopedagoga al lliga als recursos personals dels quals disposa cada nen o nena per fer front a la situació (*ent.2*):

" El fet que la situació perduri o s'acabi normalitzant i torni a agafar el ritme depèn una mica dels recursos de cada nen. Depèn, perquè si que hi ha nens que evidentment aquest canvi l'han de viure, no? Alguns el poden viure d'una forma més suau, però hi ha nens que això pot perdurar, i si això no es treballa i si la separació dels pares no ha sigut fàcil i això perdura doncs afectarà més en el nen. [...], hi poden haver nens que tenen més recursos i ho poden afrontar millor. Depèn molt de cada cas, però el que si que és important és que el nen pugui generar les seves estratègies o expressar les seves emocions."

5.2.3. Anàlisi comparatiu

A partir del buidatge de les entrevistes es pot procedir a comparar les informacions i conclusions obtingudes en aquestes amb els elements i visions aportades pels autors i experts en el marc teòric. Això permet trobar punts en comú i elements de divergència entre la teoria i la pràctica i vivències dels professionals del centre de primària entrevistats. Aquesta comparació parteix igualment d'alguna les cinc categoritzacions ja establertes en l'apartat anterior com a mitjà per sistematitzar la informació i agrupar-la.

Analitzant i contrastant en relació als divorcis o separacions i el seu augment en els últims temps, podem observar que els professionals del centre coincideixen amb les dades analitzades en el marc teòric a l'hora d'establir que, en els últims anys, hi ha hagut un augment en els trencaments de parelles; també estan d'acord en establir com a factor els canvis socials que estan marcant la societat actual. Aquest canvis podrien ser deguts a molts motius o variables com les d'ordre econòmic (el creixement del benestar), religiós (processos de secularització), social (major nivell educatiu i d'ensenyança de les dones), ideològic (individualisme més accentuat), jurídic (lleis del divorci), demogràfic (caiguda de la taxa de natalitat i augment de l'esperança de vida), cultural (recerca de la felicitat en la parella...), així com la major acceptació social, entre altres; aquests són factors que estan marcant

l'evolució moderna de les societats occidentals avui en dia. Els mestres i la psicopedagoga i els autors més actuals en relació al concepte de família coincideixen en la visió que, en el moment actual, s'està produint un canvi en la visió de família tradicional.

Un altre punt d'anàlisi són els canvis que es produeixen en els nens i nenes després de la separació. En relació a aquests canvis entrevistats i autors coincideixen en la possibilitat que hi hagi: fúria, tristesa, sentiment de vergonya vers la separació, desconcentració, estrès o rebuig a participar en certes activitats, etc. Ara bé, com s'estableix en el marc teòric i algun dels mestres destacaven, aquests sentiments i aquestes conductes no només es donen una vegada iniciat el procés de separació dels pares, sinó que poden presentar-se amb anterioritat, ja que la "fase prèvia" a la separació ja pot exposar els fills al conflicte parental i a l'estrès que aquest suposa. Així mateix, aquesta situació familiar en la qual viu el nen o nena no ha de perquè acabar amb la ruptura dels seus pares com a parella, així que aquests efectes es poden donar en alumnes fills de famílies no separades, ja que la dinàmica és molt influent. Actualment, com una de les mestres també comentava, s'està parlant del fet que, per motius econòmics, hi ha parelles que, malgrat voler deixar de conviure com a tal, segueixen juntes en un mateix domicili; aquest seria un exemple.

Un dels grans elements en comú que destaquen també alguns dels autors i els professionals de l'escola entrevistats, és la importància de la família i les seves dinàmiques i formes de fer a l'hora d'encarar i superar el procés; ja que com es ressaltava en el marc teòric, la qualitat de la relació entre els pares i els fills després de la separació és un factor molt significatiu en l'adaptació d'aquests a la nova situació. Així doncs, és molt important mantenir una bona relació entre els pares i d'aquests vers els fills.

A nivell acadèmic, la majoria de professionals dels centre destaquen que, en el cas que es produeixin efectes sobre aquests, sempre són negatius, però obren la porta a la possibilitat que, a nivell acadèmic, la situació de trencament no afecti. Així doncs, no s'estableix una relació causa efecte, sinó que depèn d'una multiplicitat de factors. Tant els autors del marc teòric com els mestres i la psicopedagoga estableixen com un element molt important els efectes a nivell emocional que la ruptura suposa pels fills els condicionants que a nivell acadèmic hi hagi una disminució en el rendiment. Són moments d'incertesa, d'estrès i de canvi pels fills, i això pot arribar a afectar-los, sobretot a través de la manca de concentració, com

coincideixen tant autors com professionals de l'escola. L'estrès emocional s'associa a la inadaptació escolar.

D'altra banda, dues de les mestres ens obrien la mirada a la positivitat dins del fet social, entenent que els divorcis o separacions, com també destacaven un parell d'autors del marc teòric: Richards i l'estudi de la Universitat de New Hampshire. Aquests coincideixen amb els mestres a l'hora d'afirmar que el divorci o separació pot ser positiu si això influeix en una millora del clima i la dinàmica familiar en la qual vivia el nen o nena. Entenent que l'exposició al possible conflicte parental anterior al divorci era negatiu pel seu desenvolupament, i que el trencament suposa que passi a viure integrat en unes millors dinàmiques familiars malgrat no tenir els pares junts.

Ens tornem a trobar davant la família com un element clau, tant pels professionals del centre com per la majoria d'autors. La família té una gran influència a través de la seva configuració i el clima educatiu i familiar que estableixen. Malgrat en el procés de separació i la forma d'afrontar-ho dels fills també i intervenen factors d'habilitats, elements psicològics i capacitats personals dels propis fills, com deien els professionals del centre i autors al parlar de les pròpies capacitats i habilitats de cadascun per encarar el procés. Tots coincideixen en que, l'element familiar pren molta força. Més enllà de factors socials i econòmics que afecten acadèmicament als alumnes, quan parlem d'alumnes que han viscut una separació o divorci, aquells factors que tenen una major incidència respondrien al clima familiar, l'ambient comunicatiu familiar, les relacions pares-fills i les relacions entre els pares. Centrant aquesta realitat a nivell acadèmic, com deia Bisnaire, a major contacte entre els dos pares més ajustament acadèmic, destacant que els fills que tenen contacte amb els dos pares poden presentar un major rendiment acadèmic; mentre que quan més dificultós sigui el procés de separació dels pares més negativament influenciarà a nivell acadèmic.

Els professionals del centre i autors coincideixen al afirmar que els alumnes que provenen d'una família amb manca d'estabilitat presenten un pitjor rendiment acadèmic entre altres; ara bé, això no suposa directament que tots els fills i filles de pares separats compleixin aquestes condicions, ja que depèn de com afronta la família aquest procés i les capacitats i habilitat de les quals disposa i organitza per tal d'oferir la major estabilitat possible als seus fills. Com establí Devincenzi, l'ideal seria un divorci viable, en el qual els pares, malgrat poder tenir conflictes o desacords, els releguen a un segon pla, entenent que allò primordial és el desenvolupament del fill o filla. O com presenta Martínez, l'ideal serien pares que

establiessin la seva relació posterior, ja no com a parella, però si com a pares, a partir d'estils de co-progenitors o progenitors col·legues.

Així mateix, nombrosos autors coincideixen amb els entrevistats al assegurar que l'estabilitat arriba amb el temps, una vegada el fill o filla s'ha acostumat a la nova situació familiar i ha desenvolupat els mecanismes pertinents per tal de saber-se moure en aquesta situació. Bona part dels autors, com Bengovhe Garin o Riquelme Pérez, estableixen un període de desequilibri comprés durant els primers tres anys. Malgrat que aquesta futura estabilitat també queda lligada a la incidència positiva o negativa de les dinàmiques familiars establertes a posterior de la separació.

Podríem concloure que els mestres ens parlen de possibles i sovint visibles conseqüències negatives pels alumnes després de la separació dels pares a nivell conductual, emocional i acadèmic o, fins i tot, abans d'aquesta; però també donen molta importància a la capacitat de la família per afavorir a que aquesta situació millori i acabi retornant a la normalitat. Molts dels autors del marc teòric es basen únicament en l'explicació de les conseqüències negatives, sense tenir en compte factors condicionants, simplement destaquen les problemàtiques associades, aquesta podria ser, avui en dia, una visió massa catastrofista; mentre que caldria escoltar i donar veu a aquells que presenten el divorci com un element positiu, malgrat la situació inicial prèvia de tristesa i estrès emocional en la qual es pugui veure situada el fill o filla degut al trencament dels referents de pare i mare com a parella. Perquè cal entendre que el manteniment de la parella estable no implica, en casos de conflicte o infelicitat permanent, una situació familiar favorable al seu desenvolupament dels fills.

6. Conclusions de la recerca en relació a la pregunta

En aquesta recerca he utilitzat les entrevistes com a eina de recollida de dades per obtenir informació entorn a la pregunta de recerca. Els resultats obtinguts i la seva triangulació possibiliten reflexionar al voltant de les conseqüències i condicionants que suposa, pels fills, la separació o el divorci dels seus pares des de la perspectiva dels efectes sobre el seu rendiment acadèmic trobant-se en els cursos de 5è i 6è de primària.

Podem extreure un seguit de conclusions posteriors a l'anàlisi de les dades, però s'ha de tenir en compte en tot moment que aquestes no es poden generalitzar, ja que els resultats d'aquest estudi es veuen determinats i influenciats per les circumstàncies concretes en el qual s'ha desenvolupat, un centre i uns alumnes determinats. Així doncs, les conclusions van lligades a aquestes característiques concretes, i pretenen establir uns resultats que si bé poden mostrar una tendència o uns elements comuns, no es poden generalitzar. Per tant, s'arriba a la conclusió que no es pot generalitzar, no només en relació als resultats del treball, sinó també en relació al fenomen estudiat, ja que els casos depenen de la pròpia persona i les seves característiques, capacitats i habilitats personals; així com de les característiques de la família; i de cada situació concreta, de com és viscuda per la pròpia persona i pels altres.

Primerament podríem destacar que, en tots aquells casos en els quals els professionals del centre han destacat que la separació o el divorci dels pares influencia en el rendiment acadèmic dels seus fills, sempre ho fa negativament; comportant una disminució del rendiment. Ara bé, cal remarcar que no sempre s'han de notar canvis negatius a nivells acadèmics. Com els experts del marc teòric i els professionals destaquen, depèn de cada alumne i de les seves característiques, així com de les habilitats parentals i familiars a l'hora d'encarar el procés.

Un altre element de vital importància, assenyalat pels mestres i la psicopedagoga i també per nombrosos autors, és el paper de la família en aquest procés. I com el tracte i la forma d'encarar aquesta situació que tingui la família afectarà als seus fills, no només a nivell acadèmic, sinó de forma general a la seva vida. El mode en el qual la família afronti el procés suposarà que en el temps es pugui arribar a una estabilitat emocional i vital per part dels fills, que repercuteixi a tots els nivells de la seva vida, també l'acadèmic. Un element clau que recullen els autors del marc

teòric i els professionals entrevistats en el centre respon a la intensitat del conflicte entre els pares; quan una separació es realitza en terme, si no amistosos, si raonables i cordials, els fills viuen un procés més harmoniós.

D'altra banda, una de les grans aportacions al treball que els professionals han obert és la possibilitat de viure el procés de divorci o separació com un moment positiu pels fills de les parelles que se separen. Pocs autors havien defensat aquesta visió, i des de l'escola s'ha presentat de nou, entenent que pels fills un dels elements més importants és viure en un clima familiar sa i equilibrat i que, per tant, en alguns casos la separació els pot ajudar a aconseguir aquest equilibri que prèviament, amb el conflicte familiar en el qual es veien envoltats a la llar no podien trobar ni arribar. Els nens poden ser feliços després de la separació si tenen la sensació de no haver perdut a cap dels seus dos pares, entenent que els ex-cònjuges siguin capaços de mantenir una relació cordial entre ells sent igual de responsable en relació a l'educació, la protecció i cura dels fills.

Un dels altres elements que es poden entreveure és la forma que els professionals del centre encaren aquestes situacions, ells des de la pràctica, es basen sobretot en l'acompanyament, l'escolta, i el treball amb la família per tal de minimitzar els costos negatius. Aquest no és un model que es pugui generalitzar ni entendre com el bo, ja que caldria estudiar molt més el seu plantejament i els resultats que pot arribar a suposar i comportar vers els alumnes; però deixa entreveure una filosofia i una forma d'encarar el procés vers els nens i nenes a partir de la qual es podria seguir indagant i aprofundint; el com treballar amb aquests nenes i nenes des de l'escola quan es produeix aquesta situació.

Igualment, és destacable que els divorcis, separacions i ruptures de parella són cada cop més freqüents en les nostres societats, ja que és fàcilment contrastable en dades. Cal tenir en compte que les ruptures familiars són un fet social, i cal preguntar-se si la societat actual, el context de la qual possibilita aquestes ruptures i trencaments, es preocupa el suficient per les conseqüències d'aquestes. Així doncs, cal desenvolupar estratègies per tal de normalitzar i afrontar aquests processos a nivell social; i cal tenir cura dels fills/es i de com aquesta ruptura condiona el seu procés vital per tal de positivitzar la situació i minimitzar els efectes negatius, sempre tenint en compte que cada persona i cada família és un cas particular. Les institucions educatives i familiars han d'interactuar de forma conjunta perquè el trencament suposi el mínim de costos pels fills a tots els nivells, tant personal, com social i educatiu.

7. Epíleg: Procés i condicionants de la recerca

Després d'haver realitzat aquesta recerca, he pogut arribar a un seguit de conclusions pel que fa al procés de la investigació. Així doncs, a posterior de la realització d'aquest treball em plantejo i crec imprescindible destacar un conjunt de condicionants o d'elements a tenir en compte per entendre les limitacions i possibilitats d'aquest treball. Aquest descriu una realitat i uns factors completament actuals, per tant, queda legitimitat per la seva importància social. Ara bé, caldria seguir aprofundint en el fenomen des d'una perspectiva i unes visions més àmplies, englobant els diversos grups d'edats i tenint en compte les consideracions de tots els actors implicats en el procés (família i els propis fills). De fet, el context escolar i sociofamiliar en el qual té lloc aquesta recerca ja és condicionant, ja que aquests són elements (social, cultural, econòmic) que poden influenciar i determinar l'obtenció de resultats diversos en funció de la seva incidència. De fet, el fenomen de la relació entre els divorcis o separacions dels pares i el rendiment acadèmic no té unes bases comprovables ni homogènies per a totes les persones que viuen el procés, sinó que depèn de les seves circumstàncies familiars, el seu entorn, les seves capacitats personals, la resposta que des de l'escola es dona... Tots aquests són elements condicionats que acaben suposant que per a cada persona i família es visqui d'una forma diferent, malgrat hi pugui haver element en comú.

Un altre aspecte a tenir en compte a l'hora d'entendre els límits de la recerca respon als propis subjectes entrevistats, aquests són mestres amb diversos graus d'experiència diferent, però aquesta experiència també ve determinada pels centres en els quals han exercit i les seves circumstàncies i visions personals. Cal tenir en compte l'element experiència com un element que suposa que els diversos professionals hagin disposat de major o menor nombre d'ocasions i circumstàncies per veure com els factor divorci o separació dels pares condiciona als alumnes; i un altre factor que els pot influenciar seria el fet d'haver viscut ells mateixos en primera persona aquest procés, tant com a fills o filles de pares separats, o com a parella que se separa. Tot i així, l'element de temps ha comportat que aquest treball hagi quedat restringit a l'estudi d'una escola, una franja d'edat concreta i uns mestres determinats, ja que calia concretar al màxim. Ara bé, sí que es podria establir com a futura línia d'estudi un aprofundiment de les accions i actuacions que l'escola i els professionals dediquen vers aquest fenomen, així com estudiar-ne la seva funcionalitat o establir possibles element de millora d'aquestes actuacions.

Aquest és un treball que recull una realitat, un moment, uns subjectes i la visió des d'una perspectiva concreta. Aquesta concreció permet un aprofundiment en relació al tema d'estudi, malgrat a posteriori, dificulta la possibilitat de poder establir generalitzacions. Així doncs, una de les línies i perspectives de futur hauria d'anar encarada a seguir aprofundint en la temàtica des d'una visió més àmplia i global, la qual cosa requereix uns majors recursos humans i temporals, però que permetria extreure uns resultats amb major abast i més contrastats amb realitats, actors i circumstàncies diverses.

Els resultats de la recerca responen als objectius que m'havia plantejat, ja que he conegut els condicionants limitadors o possibilitadors que les separacions dels pares suposen pels fills a nivell acadèmic i les variables que hi incideixen; he partit de la recerca bibliogràfica exhaustiva; m'he centrat en l'estudi de la situació des d'una perspectiva concreta i limitada i, per últim, he pogut entreveure com s'actua des de l'escola en aquestes situacions. En aquest cas, crec que vaig encertar al plantejar-me uns objectius coherents en relació al temps i les possibilitats que em plantejava aquest treball. En conclusió, considero que els resultats obtinguts són satisfactoris tenint en compte tot allò esmentat anteriorment i el procés de recerca seguit. Globalment estic contenta de la feina feta, encara més, ara que puc veure'n el resultat.

8. Valoració final

A nivell personal, la realització d'aquest Treball Final de Grau ha estat un procés intens i que ha requerit grans dosis de dedicació i treball. Personalment em sento satisfeta dels resultats obtinguts perquè considero que responen a les expectatives que jo m'havia plantejat des d'un primer moment. Tant a nivell dels resultats, que satisfan i amplien el meu interès en el tema i ajuden a tancar amb els meus interrogants personals; com també a nivell de qualitat en la producció, perquè considero que ha seguit un procés precís i correcte, que permet establir uns resultats i unes conclusions coherents, i està treballat amb la precisió i cohesió necessària per poder presentar aquests resultats a la resta de la comunitat acadèmica i no acadèmica.

Sincerament, aquest és un treball que m'ha aportat aprenentatges a mi mateixa per resoldre una inquietud personal i no tant a nivell professional com a futura educadora social. Ara bé, jo sóc i serè tant persona com educadora, i allò que aprenc com a tal em pot afectar i influenciar com a professional, en aquest cas doncs, en primer lloc he après a fer i realitzar una recerca sent jo mateixa la responsable. Aquest probablement és el primer treball que és plenament meu; he escollit el tema, m'he encarregat d'establir les bases per aproximar-m'hi, i he fet aquest acostament per analitzar els resultats. Això m'ha fet moure capacitats personals diverses com són: actituds, autonomia de treball, resolució de dificultats o capacitat organitzativa, entre altres. I, en segon lloc, personalment tenia interès per conèixer aquest tema; haver pogut analitzar-lo a fons em fa entendre-ho des de tots els diversos punts de vista.

Així mateix, des de l'educació social la realitat dels trencaments de parelles i com aquests condicionen als fills, no es pot deixar passar, tant si es treballa vers les famílies com si es desenvolupa la tasca des de les escoles. La relació entre la família i l'escola és molt important i un element a potenciar també de l'educació social. Així doncs, cal tenir en compte que l'escola té un paper molt important en l'educació dels fills, però no se li pot donar la responsabilitat última, la família i els missatges i vivències transmiseses a casa han de reafirmar i reforçar allò que es transmet des de l'escola.

En conclusió, aquest ha estat un procés amb incerteses, dubtes, sorpreses i satisfaccions, però considero que com a forma de tancar amb els estudis de Grau és interessant, perquè permet posar en pràctica i reflexionar sobre molts dels coneixements i continguts treballats durant aquest, tant de forma directe en el

treball escrit com indirectament durant tot el procés. Aquest treball permet acreditar acadèmicament els coneixements i les habilitats obtingudes i apreses com a estudiants de Grau, però també com a futura educadora social. El meu treball em fa plantejar preguntes que engloben dues de les branques de l'educació social: el sistema educatiu en les escoles i les famílies; aquests són camps en els quals des de l'educació social podem treballar i hem de treballar-hi.

Després de tot el temps i les il·lusions invertides en aquest treball, no puc deixar de plantejar-me com aquest suposa per mi el tancament d'una de les etapes més importants dels meus estudis, i no podria estar més satisfeta i orgullosa del meu Treball Final de Grau i la professió a la qual he escollit dedicar-me.

9. Bibliografia

- Alvaro Page, M. (1990). *Hacia un modelo casual de rendimiento academico* (Madrid ed.) C.I.D.E.
- Amato, P. (1987). Family processes in one parent, step-parent and intact families. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 327-337.
- Amato, P. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 23-38.
- Amato, P. (1994). Life-span adjustment of children to their parents' divorce. *The Future of Children, Children and Divorce*, 4
- Amato, P. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
- Aravena, M., Kimelman, E., Micheli, B., Torrealba, R., & Zúñiga, J. (2006). Investigacion educativa I. *Chile: Universidad Arcis*.
- Bacerril, D. (2008). La percepción social del divorcio en España. *Revista Española De Investigaciones Sociológicas*, 123, 187-208.
- Baer, T., Hofman, M., & Mooney, N. (2008). The effects of divorce on children. *University of St. Thomas*.
- Bengochea Garin, P. (1992). Análisis exploratorio de los posibles efectos del divorcio en los hijos. *Universidad De Oviedo. Phisicotema*, 4(2), 491-511.
- Bisnare, L., Firestone, P., & Rynard, D. (1990). Factors associated with academic achievement in children following parental separation. *American Orthopsynatic Association*, 5, 67 -75.
- Blanchard, R. W., & Biller, H. B. (1971). Father availability and academic performance among third-grade boys. *Developmental Psychology*, 4, 301-305.
- Blaxter, L., Hughes, C., & Tight, M. (2008). *¿Cómo se investiga?* (Barcelona ed.) Graó.

- Cantón Duarte, J. (2007). *Conflictos entre los padres, divorcio y desarrollo de los hijos* (Madrid ed.) Piràmide.
- Carlos, E., & Ochoa, J. (2010). Características emocionales y conductuales de los hijos de padres casados y divorciados. *Revista Intercontinental De Psicología y Educación*, 12(1), 117-134.
- Department of Justice. (2002). An overview of the risks and protectors for children of separation and divorce. *Canadá: Background Paper*, 1-27.
- Edel, R. (2003). El rendimiento académico: Concepto, investigación y desarrollo. *Revista Electrónica Iberoamericana Sobre Calidad, Eficacia y Cambio En Educación*, 1(2)
- Emery, R. (1988). *Marriage, divorce and children adjustment* (Beverly Hills ed.) Sage Publications.
- Esteve, J. M. (2009). ¿De qué hablamos cuando se habla del nivel educativo? *Cuadernos De Pedagogía*, 393, 58-63.
- Felner, R. D., Ginter, M. A., Boike, M. F., & Cowen, E. L. (1981). Parental death or divorce and the school adjustment of young children. *American Journal of Community Psychology*, 9, 181-191.
- Fullana Noell, J. (1992). Revisió de la recerca educativa sobre les variables explicatives del rendiment acadèmic. *Revista De La Facultat De Lletres De La Universitat De Girona*, 12, 185-201.
- Furstenberg, F., & Cherlin, A. (1991). *Divided families: What happens to children when parents part* (Cambridge, Mass., ed.) Harvard University Press.
- Garanto, J., Mateo, J., & Rodriguez, S. (1985). Modelos y técnicas de análisis del rendimiento académico. *Revista De Educación*, 6, 127-169.
- González-Pineda, J. A. (2003). El rendimiento escolar: un análisis de las variables que lo condicionan. *Universidad De Oviedo: Revista Galego-Portuguesa De Psicologia e Educacion*, 8(7), 247-258.

- Gutiérrez-Domènech, M. (2009). Factors determinants del rendiment educatiu: El cas de Catalunya. *Barcelona: "La Caixa"*.
- Hetherington, M., & Kelly, J. (2003). Divorce reconsidered: for better or for worse (Nueva York ed.) W. Norton.
- Hogan, D., Halpenny, A., & Greene, S. (2002). Children's experiences of parental separation. *Trinity College: The Children's Research Centre, 24-96*.
- Ibarra, B., Urías, M., & Carlos, E. (2010). Efectos del divorcio de los padres en el desempeño académico y la conducta de los hijos. *En Prensa*.
- Johnston, J., & Campbell. (1988). Impasses of divorce: the dynamics and resolution of family conflict. Nueva York: The Free Press.
- Landwelin, G. (2001). Aspectos demográficos de la familia en España. *Revista de Educación, 325, 113-128*.
- Lansford, J. (2009). Trajectories of internalizing, externalizing, and grades for children who have and have not experienced their parents' divorce or separation.
- Ladrón de Guevara, C. (2000). *Condiciones sociales y familiares y fracaso escolar*. Madrid: Doce Calles.
- Marchesi, A. i Hernández Gil, C. (eds.) El fracaso escolar. Madrid: Doce Calles.
- Martínez, F. (2001). Ruptura familiar. *Revista De Educación, 325, 79-92*.
- Moratalla, T. (2003). Noves perspectives familiars: Procés i intervenció. *ÀMBITS DE PSICOPEDAGOGIA. Revista Catalana De Psicopedagogia i Educació, 9, 30-34*.
- Pettit, G., Bates, J., & Dodge, K. (1997). Supportive parenting ecological context and children's adjustment: A seven year longitudinal study. *Child Development, 68, 908-923*.
- Richards, N. (2010). The positive effects of divorce on children: *Wikivorce, helping you through a break-up*.
- Riquelme Pérez, M. (2005). El hijo de padres separados. *Centro De Salud Universitario. La Chopera, 673-680*.

- Robinson, M. (1991). *Family transformation through divorce and remarriage*. Londres: Tavistock Routledge.
- Rodrigo, M. J. i Palacios, J. (1998). Conceptos y dimensiones en el análisis evolutivo-educativo de la familia. *Familia y desarrollo humano* (45-70) Madrid, Alianza.
- Rodriguez Espinar, S. (1982). *Factores de rendimiento escolar* (Vilassar de Mar ed.) Oikos - Tau.
- Rodriguez Espinar, S. (1986). Factores que influyen en el rendimiento escolar. *Apuntes De Educación, Cuaderno De Dirección y Administración Escolar*, 23, 3-5.
- Ruiz de Miguel, C. (2001). Factores familiares vinculados al bajo rendimiento. *Revista Complutense De Educación*, 12(1), 81-113.
- Ruiz, D. (2001). Relaciones de pareja. *Revista De Educación*, 325, 49-55.
- Sánchez Escobedo, P., & Valdés Cuervo, Á. (2011). Una aproximación a la relación entre el rendimiento académico y la dinámica y estructura familiar en estudiantes de primaria. *Revista Intercontinental De Psicología y Educación*, 13(2), 177-196.
- Santín González, D. (2005). *Importancia de la familia en el rendimiento escolar: Antecedentes, técnicas de mediación y propuestas de políticas públicas* (Madrid ed.) Cinca.
- Song, I. S., & Hattie, J. A. (1984). Home environment, self-concept, and academic achievement: A casual modeling approach. *Journal of Educational Psychology*, 76, 1269-1281.
- University of New Hampshire. (2007). The effects of divorce on children. *Cooperative Expansion*.
- Valle, A., Cabanach, R., Núñez, J. C., & González-Pineda, J. A. (1998). Cognitive-motivational variables, approaches to learning, and academic achievement. *Psicothema*, 10, 393-412.
- Wallerstein, J. (1983). *Children of divorce: Stress and developmental tasks* (Nueva York ed.) McGraw-Hill.